

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε.

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ 'ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ' ΜΕ ΘΕΜΑ:

«ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΗΣ ΤΡΙΑΔΙΚΗΣ ΡΥΘΜΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 5 ΠΑΡ.1 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ»

Μιστριώτη Θεοδώρα-Γεωργία

Α.Μ.: 1340200200318

Υπεύθυνος Καθηγητής: Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος

Πανεπιστημιακό Έτος: 2005-2006

Θερινό Εξάμηνο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1) <u>Εισαγωγή</u>	4
2) <u>Η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 του Συνταγματος γενικά</u>	5
A) <u>Η ιστορία της διάταξης</u>	5
B) <u>Η νομική φύση της διάταξης</u>	6
Γ) <u>Φορείς του δικαιώματος</u>	8
Δ) <u>«Ανάπτυξη της προσωπικότητας»</u>	9
Ε) <u>Συμμετοχή στην κοινωνική ζωή της Χώρας</u>	12
ΣΤ) <u>Συμμετοχή στην οικονομική ζωή της Χώρας</u>	13
Ζ) <u>Συμμετοχή στην πολιτική ζωή της Χώρας</u>	14
3) <u>Τριαδική ρύθμιση</u>	16
A) <u>Ζήτημα «Επιφύλαξης του νόμου»</u>	16
B) <u>Οριοθέτηση ή περιορισμός;</u>	17
Γ) <u>Γενικές Οριοθετήσεις</u>	20
Δ) <u>Συνταγματική νομιμότητα</u>	21
δ. <u>Σύνταγμα</u>	21
δ1. <u>Έννοια</u>	21
δ2. <u>Πρόκειται για γενική ρήτρα;</u>	22
Ε) <u>Κοινωνικότητα</u>	24
ε. <u>Δικαιώματα των άλλων</u>	25
ε1. <u>Έννοια</u>	25
ε2. <u>Πρόκειται για γενική ρήτρα;</u>	26

ΣΤ) <u>Χρησιότητα</u>	27
στ. <u>Χρηστά ήθη</u>	28
στ1. <u>Έγνοια</u>	28
στ2. <u>Πρόκειται για γενική ρήτρα</u>	32
4) <u>Συμπεράσματα</u>	36
5) <u>Περίληψη-Summary</u>	37
6) <u>Λήμματα-Entries</u>	38
7) <u>Πίνακας Νομολογίας</u>	38
8) <u>Βιβλιογραφία</u>	52

1) ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος ορίζεται ότι : «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.»

Πρόκειται για μία συνταγματική διάταξη η οποία έχει γίνει αντικείμενο ενδελεχούς μελέτης και συστηματικής έρευνας από μελετητές του συνταγματικού δικαίου λόγω της εξέχουσας σημασίας της σε νομοθετικό και νομολογιακό επίπεδο. Δεν πρέπει άλλωστε να παραβλεφθεί το γεγονός πως πρόκειται για μία γενική αρχή, κατευθυντήρια για το νομοθέτη και για έναν ερμηνευτικό κανόνα για τη διοίκηση και τα δικαστήρια ενώ ευλόγως έχει χαρακτηριστεί ως «**ο πατέρας ή η μητέρα όλων των δικαιωμάτων**»¹.

Στη θεωρία έχει δημιουργηθεί ζήτημα σχετικά με την τριαδική ρύθμιση του άρθρου («...εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.») καθόσον υποστηρίζονται διαμετρικά αντίθετες απόψεις ως προς την εφαρμογή ή μη της εν λόγω τριάδας στα λοιπά συνταγματικά δικαιώματα. Ειδικότερα, έχουν επικρατήσει οι εξής δύο απόψεις: α) Το ειδικό συνταγματικό δικαίωμα υπερισχύει του άρθρου 5 παρ.1, δεν συνεφαρμόζονται και κατά συνέπεια αποκλείεται η εφαρμογή της τριαδικής ρύθμισης σε αυτά. β) Η τριαδική ρύθμιση εφαρμόζεται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα καθόσον πρόκειται για γενική οριοθέτηση που αφορά τη συνολική έννομη τάξη. Η διαφωνία, ωστόσο, δεν παρουσιάζεται με την ίδια ένταση για όλη την τριάδα γεγονός που δημιουργεί περαιτέρω αμφισβήτηση. Πρέπει πάντως να παρατηρηθεί ότι όχι μόνο οι επιμέρους ατομικές ελευθερίες, αλλά και η θεωρούμενη ως 'συνισταμένη τους' ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας κάθε ανθρώπου θεσπίζεται στο Σύνταγμα ως σχετική².

Στόχο αποτελεί, λοιπόν, η παρουσίαση των απόψεων αυτών όσο το δυνατόν περιεκτικότερα και η ανάδειξη τυχόν ελλείψεων της εκάστοτε προβληματικής και ταυτόχρονα η μελέτη της νομολογιακής πρακτικής έτσι ώστε να οδηγηθούμε σε επαρκή συμπεράσματα για την έκταση της εφαρμογής της τριαδικής ρύθμισης του επίμαχου άρθρου του Συντάγματος. Αυτό θα επιχειρηθεί ξεκινώντας από μία συνοπτική

¹ Βλ. Nipperdey Freie Entfaltung der Personlichkeit, in : Betterman-Nipperdey, Die Grundrechte, Bd. IV/2, σελ. 759

² Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., Συνταγματικά Δικαιώματα, α'ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ' έκδοση, Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, 1982

παρουσίαση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, θέτοντας κάποια ερμηνευτικά ζητήματα, αναλύοντας έννοιες όπου χρειάζεται και φυσικά εξετάζοντας συγκεκριμένα το ζήτημα που μας απασχολεί.

2) Η ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 5 ΠΑΡ.1 ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΓΕΝΙΚΑ

A) Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ

Το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας κατοχυρώνεται από τη διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος, η οποία ορίζει τα ακόλουθα: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.» Ανάλογη διάταξη δεν περιέλαβαν τα προηγούμενα Συντάγματα με την εξαίρεση των δικτατορικών συνταγματικών κειμένων του 1968 και 1973 (άρθρο 9 παρ.1). Πρόκειται επομένως για ακόμη μία καινοτομία του Συντάγματος 1975/1986/2001³.

Η διάταξη, καθόσον αφορά την ελευθερία αναπτύξεως της προσωπικότητας και το τρίπτυχο 'δικαιώματα των άλλων, Σύνταγμα και χρηστά ήθη', σχεδόν επανέλαβε τη διάταξη του άρθρου 2 παρ.1 του Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας⁴, ενώ κατά το υπόλοιπο τμήμα της ('συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας') πάρθηκε από το άρθρο 3 παρ. 2 του Συντάγματος της Ιταλίας⁵. Η υιοθέτηση της ιταλικής διάταξης

---

³ Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Λ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, 12^η έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2001, σελ.226επ.

⁴ «Καθένας έχει το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα άλλων και δεν παραβιάζει τη συνταγματική τάξη ή τον ηθικό νόμο».

⁵ «Είναι καθήκον της Δημοκρατίας (του Κράτους) να παραμερίσει όλα τα εμπόδια οικονομικής και κοινωνικής φύσεως, που περιορίζοντας πραγματικά την ελευθερία και ισότητα των πολιτών, παρακωλύουν την πλήρη ανάπτυξη της προσωπικότητας

κρίνεται επιτυχής ενόψει και της στενής ερμηνείας της γερμανικής διάταξης⁶. Στην ελληνική διάταξη η φράση ‘ηθικός νόμος’ αντικαταστάθηκε με τη φράση ‘χρηστά ήθη’ μετά από πρόταση του βουλευτή Γ.Α. Μαγκάκη, η λέξη ‘ή’ με τη λέξη ‘και’ ενώ η φράση ‘συνταγματική τάξη’ της γερμανικής με τη λέξη ‘Σύνταγμα’⁷.

Ωστόσο, η υιοθέτηση των δύο ξένων διατάξεων δημιουργεί ορισμένες ερμηνευτικές δυσκολίες κυρίως ως προς τους φορείς του δικαιώματος καθώς και τη δυνατότητα του νομοθετικού προσδιορισμού και περιορισμού του, θέματα τα οποία θα γίνει μία προσπάθεια στη συνέχεια να εκτεθούν και να αποσαφηνιστούν. Αξίζει να σημειωθεί πως η εν λόγω διάταξη επιδοκιμάστηκε από όλα τα κόμματα που εκπροσωπούσαν στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή με την υποβολή ορισμένων μόνο τροπολογιών σχετικά με το επίμαχο τρίπτυχο ‘δικαιώματα των άλλων, Σύνταγμα και χρηστά ήθη’.

B) ΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΤΑΞΗΣ

Διαφωνίες υπάρχουν στην επιστήμη σχετικά με τη νομική φύση της διάταξης του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος καθώς και, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί σχεδόν πιστή μεταφορά του άρθρου 2 παρ.1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης. Αμφίβολο είναι επομένως το ζήτημα αν η διάταξη περιλαμβάνει ένα θεμελιώδες δικαίωμα ή απλώς έναν κανόνα του αντικειμενικού συνταγματικού δικαίου.

Υποστηρίζεται πως μια διάταξη με τόσο γενικό περιεχόμενο μπορεί να θεωρηθεί πως διατυπώνει ρητά τον, ούτως ή άλλως αυτονόητο για κάθε αστικό συνταγματικό κράτος, κανόνα πως ‘ό, τι δεν απαγορεύεται, επιτρέπεται’. Κατά συνέπεια, δεδομένης της γενικότητας και αοριστίας της διάταξης, με το άρθρο 5 παρ.1 ***δεν θεσπίζεται ένα πρόσθετο αυτοτελές δημόσιο δικαίωμα, αλλά μία γενική αρχή, κατευθυντήρια για τον νομοθέτη, και ένας ερμηνευτικός κανόνας για τη διοίκηση και τα δικαστήρια.***⁸ Η άποψη αυτή συμπεραίνει περαιτέρω

και την ενεργό συμμετοχή όλων των εργαζομένων στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική οργάνωση της Χώρας».

⁶ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ.316επ.

⁷ βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής επί των Συζητήσεων του Συντάγματος του 1975, σελ.739, 754, 779επ.

⁸ Γεράσιμος Θεοδόσης, Χρηστά ήθη και Σύνταγμα, Κριτική Επιθεώρηση, 1999, σελ.52- Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., Συνταγματικά Δικαιώματα, άτομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ΄ έκδοση, Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 115επ.

πως η πρακτική σημασία της διάταξης ως καταστατικής αρχής δεν μπορεί παρά να είναι μάλλον **επικουρική** και νοείται μόνο σε συνδυασμό με κάποια άλλη διάταξη του Συντάγματος ή της κοινής νομοθεσίας⁹.

Διαφορετικά αντιλαμβάνεται την **‘επικουρικότητα’** της διάταξης άλλο μέρος της επιστήμης¹⁰ που αποδέχεται μεν την επικουρική της εφαρμογή αλλά μόνο στην περίπτωση που το Σύνταγμα δεν περιέχει ειδικές διατάξεις. Η ταυτόχρονη επίκλησή της μαζί με τις ειδικές συνταγματικές διατάξεις (όπως γίνεται όχι σπάνια στη νομολογία) είναι ερμηνευτικά περιττή και συνεπώς εσφαλμένη. Το δικαίωμα του άρθρου 5 παρ.1 είναι ένα γνήσιο δικαίωμα και μάλιστα μπορεί να γίνει αντιληπτό ως ένα γενικό δικαίωμα ελευθερίας που συμπληρώνει την παρεχόμενη από τα άλλα δικαιώματα προστασία της προσωπικότητας κατά τέτοιο τρόπο όμως που δεν αναιρεί την υφιστάμενη σχέση ειδικότητας και κατά συνέπεια δεν εφαρμόζεται σωρευτικά¹¹. Η κατά το άρθρο 5 παρ.1 κατοχύρωση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, σε συνδυασμό με την προστασία της αξίας και αξιοπρέπειας του ανθρώπου¹², προστατεύουν πλευρές της ανθρώπινης προσωπικότητας που δεν αναφέρονται στις επιμέρους ειδικότερες εγγυήσεις των ατομικών δικαιωμάτων (**γενικό δικαίωμα προσωπικότητας**).

Η θεώρηση του άρθρου 2 παρ.1 ως θεμελιώδους δικαιώματος επικρατεί στη γερμανική επιστήμη και νομολογία των δικαστηρίων και ιδίως του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου. Συνεπώς, καποιοι ισχυρίζονται ότι και η ελληνική συνταγματική διάταξη, όπως και το πρότυπό της, θεσπίζει έναν κανόνα δικαίου άμεσης ισχύος και μάλιστα καθιερώνει ένα **αυτοτελές θεμελιώδες δικαίωμα**. Χαρακτηριστική προς αυτήν την κατεύθυνση είναι και η **απόφαση 10/1982 του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου** που θεώρησε ως αυτονόητο τον επιτακτικό χαρακτήρα της διάταξης και δέχτηκε ότι αυτή καθιερώνει ένα δικαίωμα του πολίτη να συμμετέχει στην πολιτική ζωή της Χώρας¹³. Τον επιτακτικό χαρακτήρα του άρθρου 5 παρ.1 θεώρησε ως αυτονόητο

---

⁹ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., Συνταγματικά Δικαιώματα, ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ΄ έκδοση, Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 115επ.

¹⁰ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β΄, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ. 1331- Παντελής Αντώνης Μ., Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, τόμος 10, 1984, σελ.140επ.

¹¹ Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.165-166

¹² Άρθρα 2 παρ.1, 7 παρ.2, 106 παρ.2 του Συντάγματος

¹³ Ράικος Αθανάσιος Γ., Β΄ Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου, σελ.116

και η πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας¹⁴. Υπέρ της εν λόγω άποψης συνηγορεί τόσο η θέση της διάταξης στο τμήμα για τα θεμελιώδη δικαιώματα, όσο και η διατώπωσή της («Καθένας έχει δικαίωμα...»). Η άποψη αυτή κρατεί στην επιστήμη¹⁵.

Κατά την ορθότερη, νομίζω, άποψη, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας αποτελεί το **μητρικό δικαίωμα** όλων των μερικότερων ελευθεριών οι οποίες περιέχονται σε αυτήν και την εξειδικεύουν. Η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 δεν περιέχει 'προγραμματική πρόταση' αλλά ισχύον δίκαιο. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα **συνταγματικό δικαίωμα που αναπτύσσει πλήρη νομική δύναμη**. Αλλά η εν λόγω σκέψη προχωρά περισσότερο από την κρατούσα ως προς την πρακτική εφαρμογή της διάταξης. Γιατί το άρθρο 5 παρ.1 ως 'μητρικό δικαίωμα' τελεί σε σχέση γενικού προς ειδικό με πολλές άλλες συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν μερικότερες πλευρές της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Αυτό του όμως το χαρακτηριστικό δε μειώνει την σημασία του αλλά αντίθετα την αναδεικνύει καθόσον καλύπτει οποιαδήποτε εκδήλωση της ανθρώπινης προσωπικότητας πολύ ευρύτερα από τις μερικότερες εκφάνσεις που κατοχυρώνουν οι ειδικότερες διατάξεις. Έτσι, η ταυτόχρονη επίκλησή του με τις ειδικότερες συνταγματικές διατάξεις όχι μόνο είναι χρήσιμη αλλά ενίοτε επιβάλλεται όταν καλύπτει εκφάνσεις της προσωπικότητας που δεν καλύπτονται πλήρως από τις μερικότερες διατάξεις¹⁶.

Γ) ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος κατοχυρώνει το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας υπέρ οποιουδήποτε ατόμου. Αυτή η διαπίστωση προκύπτει και από τη σαφή διατώπωση της διάταξης, η οποία χρησιμοποιεί τη λέξη 'καθένας' σύμφωνα με το γερμανικό πρότυπο και όχι τις λέξεις 'Έλληνας' ή 'πολίτης'. Επομένως πρόκειται για θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου

¹⁴ Παραράς Πέτρος Ι., Σύνταγμα 1985-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ'άρθρον, Νομοθεσία, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήναι-Κομοτηνή, 1985, σελ.122επ.

¹⁵ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β', 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ. 1145επ.- Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^ος τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.317-319

¹⁶ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος ΙΙΙ, Ι' έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.132

και όχι του πολίτη και καλύπτει τόσο τους ημεδαπούς όσο και τους αλλοδαπούς.

Η παραπάνω ερμηνεία είναι απροβλημάτιστη προκειμένου για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του αλλοδαπού και τη συμμετοχή του στην κοινωνική ζωή της Χώρας. Είναι ωστόσο ανεκτές οι ευμενείς ή δυσμενείς διακρίσεις ως προς τους αλλοδαπούς¹⁷ σχετικά με την οικονομική τους δραστηριότητα¹⁸. Αμφιβολία όμως τίθεται σχετικά με την συμμετοχή των αλλοδαπών στην πολιτική ζωή. Σε αυτήν την περίπτωση το εν λόγω δικαίωμα θα πρέπει να επιφυλάσσεται μόνο υπέρ των Ελλήνων πολιτών, περιορισμός που δεν αντίκειται ούτε στην ΕΣΔΑ. Άλλωστε, αν γίνει εναρμόνιση του άρθρου 5 παρ.1 με τα υπόλοιπα άρθρα του Συντάγματος που αφορούν στα πολιτικά δικαιώματα, θα διαπιστωθεί πως κατοχυρώνονται ρητά μόνο υπέρ των Ελλήνων πολιτών¹⁹.

Η διάταξη δεν περιορίζεται στα φυσικά πρόσωπα αλλά, όπου αυτό είναι νοητό (κυρίως στην συμμετοχή στην οικονομική ζωή), μπορεί να έχει ως φορείς και νομικά πρόσωπα²⁰ ιδιωτικού δικαίου. Προς την γνώμη αυτή συνάδει και η γερμανική θεωρία και νομολογία. Υπάρχει βέβαια και η άποψη ότι τα νομικά πρόσωπα δεν είναι υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ελλάδα ενώ η οικονομική τους δραστηριότητα που αναμφίβολα συμβιβάζεται με τη φύση τους ερμηνεύεται σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 106 παρ.2-5 του Συντάγματος.

Για τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου αντίθετα δεν τίθεται θέμα, καθώς αυτά έχουν συγκεκριμένες αρμοδιότητες που προβλέπονται συνήθως από τον ιδρυτικό τους νόμο²¹.

Δ) «ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ»

Το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος κατοχυρώνει το δικαίωμα του καθενός να αναπτύσσεται ως άνθρωπος. Η αναφορά στην «ανάπτυξη της προσωπικότητας» δε σημαίνει ότι το Σύνταγμα προστατεύει μόνο εξυψωμένες εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής ή όσους είναι

¹⁷ ΣτΕ 3469/1991, ΔιΔικ 1992, σελ.557

¹⁸ Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.172

¹⁹ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.330-335

²⁰ Παντελής Αντώνης Μ., Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, 1984, σελ.107-108

²¹ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β', 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ. 1336-1337

‘προσωπικότητες’, ούτε ότι προστατεύει μόνο την ‘ανάπτυξη’ με την έννοια της προαγωγής ή βελτιώσεως της προσωπικότητας²².

Ως ‘**προσωπικότητα**’, κατά την έννοια του άρθρου 5, νοείται το σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων, που αφενός μεν προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως ελλόγου και συνειδητού όντος, αφετέρου δε εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο²³⁻²⁴. Ο όρος αυτός δε χρησιμοποιείται για την υποδήλωση της νομικής ιδιότητας του προσώπου ως υποκειμένου δικαιωμάτων και υποχρεώσεων δεδομένου ότι το όλο ισχύον δικαιοσύστημα στις μέρες μας αναγνωρίζει ρητά την ιδιότητα του προσώπου σε κάθε άνθρωπο (άρθρο 34 Α.Κ.)²⁵. Η προσωπικότητα με την έννοια του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος είναι έννοια ευρύτερη και έχει μια σειρά από επιμέρους εκφάνσεις και εκδηλώσεις όπως θα δούμε στην συνέχεια²⁶.

Η συνταγματική διάταξη που μας ενδιαφέρει δεν αναφέρεται στην υπόσταση της προσωπικότητας την οποία και προϋποθέτει αλλά στην *ανάπτυξή* της και μάλιστα με τη συμμετοχή ‘εκάστου’ στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας. Η *ανάπτυξη της προσωπικότητας* κατά το άρθρο 5 παρ. 1 ούτε ηθική κατηγορία, ούτε σχετίζεται με την αγωγή ή την παιδεία και τους σκοπούς της. **Ανάπτυξη της προσωπικότητας** είναι η έκφανση, η εκδίπλωση, η φανέρωση της ηθικής, πνευματικής και δημιουργικής οντότητας του κάθε ανθρώπου, η πραγμάτωση αυτού που το άρθρο 2 παρ.1 του Συντάγματος ονομάζει ‘αξία του ανθρώπου’²⁷. Είναι η ευχέρεια του ανθρώπου να δρα αδέσμευτος και ακόμη και να μη δρα (ελευθερία απραξίας του ατόμου), σύμφωνα με τις ικανότητές του που απορρέουν από την ιδιαιτερότητά του ως συνειδητού όντος και να πραγματώνει την κατ’ αυτόν, ολολήρωση της σωματικής, ψυχικής, πνευματικής, ηθικής και κοινωνικής υποστάσεώς του χωρίς να περιορίζεται από τα κρατικά

---

²² Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β΄, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ. 1333

²³ βλ. Ανάλογο ορισμό της ‘προσωπικότητας’ σε: Δημητρόπουλο Ανδρέα Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος III, Ι΄ έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.131

²⁴ πρβλ. το άρθρο 3 παρ.2 του ιταλικού Συντάγματος που μιλάει για ‘εξέλιξη του ανθρώπινου προσώπου’ (sviluppo della persona umana) και όχι της προσωπικότητας (personalita).

²⁵ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., Συνταγματικά Δικαιώματα, α΄ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ΄ έκδοση, Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 116

²⁶ Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.168

²⁷ Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Α΄συνέδριο, Αθήνα, 13-15 Οκτωβρίου 1983, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή,1986, σελ.114

όργανα²⁸. Κατά μία άποψη το κράτος δεν έχει μόνο αρνητική αλλά και θετική υποχρέωση και πιο συγκεκριμένα το κράτος υποχρεούται: α) να μην παρεμποδίζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας, β) να αίρει τα εμπόδια που υφίστανται και γ) να παρέχει τα αναγκαία μέσα για την ανάπτυξή της²⁹.

Το Σύνταγμα παρέχει λοιπόν δικαίωμα στον άνθρωπο να αυτοπροσδιορίζεται και να διαμορφώνει τη μοίρα του αλλά όχι εξουσία ετεροκαθορισμού³⁰, δηλαδή το παρεχόμενο δικαίωμα δεν είναι απερίοριστο αλλά προσκρούει σε κάποια όρια τα οποία θα δούμε στη συνέχεια και καθορίζονται από τη διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος. Οποιαδήποτε σχετική παρέμβαση των φορέων δημόσιας εξουσίας είναι ανεπίτρεπτη. Απολύτως ασυμβίβαστη με την ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι ιδίως η καθιέρωση από το Κράτος επιτακτικών ή απλώς κατευθυντήριων αρχών, οι οποίες ρυθμίζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας των ατόμων και αποβλέπουν στη δημιουργία ενός ενιαίου τύπου προσωπικότητας αυτών. Συνεπώς η διάταξη αυτή απαγορεύει την *κολλεκτιβοποίηση* των ατόμων³¹.

Η συνταγματική προστασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας έχει *καθολικό χαρακτήρα*, αναφέρεται δηλαδή σε οποιαδήποτε εκδήλωση, σε οποιαδήποτε πτυχή της ανθρώπινης ζωής. Η καθολικότητα διασφαλίζεται με την τριπλή αναφορά στα δικαιώματα συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, την έννοια και το εύρος των οποίων θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε αμέσως παρακάτω.

Αξίζει να αναφερθεί η απόφαση του **Εφετείου Αθηνών 10168/82**³² με την οποία θεωρήθηκε ως έκφανση της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας 'το δικαίωμα να αποποιηθεί κανείς μία πλασματική πατρότητα, να αναζητήσει την αληθινή του καταγωγή, να αυτοκαθοριστεί από οικογενειακή άποψη.'

---

²⁸ Παραράς Πέτρος Ι., Σύνταγμα 1985-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ'άρθρον, Νομοθεσία, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήναι-Κομοτηνή, 1985, σελ.140

²⁹ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., Συνταγματικά Δικαιώματα, α'ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ' έκδοση, Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 118

³⁰ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος ΙΙΙ, Ι' έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.132

³¹ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.338-339

³² **Εφετείο Αθηνών 10168/82**, ΝοΒ 1983, τόμος 31, σελ. 242επ.

Ε) ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

Ειδικότερα, η ελευθερία συμμετοχής στην κοινωνική ζωή της Χώρας περιλαμβάνει κάθε δραστηριότητα που δεν είναι ούτε οικονομική ούτε πολιτική και δεν κατοχυρώνεται ειδικά από τις υπόλοιπες διατάξεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Περιεχόμενο του δικαιώματος συμμετοχής στην κοινωνική ζωή της Χώρας είναι η ελεύθερη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων του ατόμου εφόσον αυτή δεν καλύπτεται από τις άλλες διατάξεις του Συντάγματος (γενική κοινωνική ελευθερία)³³. Η διάταξη δεν κατοχυρώνει μόνο τη θετική αλλά και την αρνητική κοινωνική ελευθερία με την έννοια ότι το άτομο δικαιούται να μένει και στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής³⁴.

Χρήσιμη κρίνεται η παράθεση σε αυτό το σημείο ορισμένων δικαστικών αποφάσεων έτσι ώστε να γίνει κατανοητή η έκταση του εν λόγω δικαιώματος στη νομολογιακή πρακτική. Συγκεκριμένα, το Συμβούλιο της Επικρατείας³⁵ σε μια περίπτωση ασχολήθηκε με το θέμα της απόταξης από το Σώμα ενός χωροφύλακα για τους λόγους ότι συναναστρεφόταν με συμμαθητές του στο Γυμνάσιο προσκείμενους σε αριστερές οργανώσεις και ότι συνδέθηκε με μία ομάδα αλλοδαπών τουριστών, τους οποίους μετέφερε με το αυτοκίνητό του, και συνήψε δεσμό με αλλοδαπή, προκαλώντας δυσμενή σε βάρος του σχόλια. Το δικαστήριο θεώρησε την αιτιολογία αυτή της απόφασης περί αποτάξεως παράνομη με τη σκέψη ότι οι πράξεις του χωροφύλακα δε συνιστούν από μόνες τους πειθαρχικό παράπτωμα εφόσον δεν του αποδίδονται και άλλες πράξεις ή παραλείψεις, οι οποίες θα εξέθεταν το κύρος του ως κρατικού οργάνου και του Σώματος στο οποίο ανήκει. Συνεχίζεται η σκέψη του Δικαστηρίου χαρακτηρίζοντας τις πράξεις του ως δικαίωμα του χωροφύλακα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του εντός αντικειμενικών ορίων ευπρέπειας που ορίζει ο ίδιος για τον εαυτό του.

Επίσης, η ελευθερία επιλογής συζύγου και συνάψεως γάμου, στο μέτρο που αποτελεί έκφραση όχι μόνο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας αλλά και της συμμετοχής στην κοινωνική ζωή της Χώρας, προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ.1, δεδομένου ότι δεν

---

³³ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.371

³⁴ Παντελής Αντώνης Μ., Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, τόμος 10, 1984, σελ.139

³⁵ Απόφαση 2209/1977 του Γ' Τμήματος, ΤοΣ 1977, τόμος 3, σελ.636επ.

κατοχυρώνεται ρητά σε καμία άλλη διάταξη του Συντάγματος³⁶. Το ίδιο ισχύει καταρχήν και για το δικαίωμα λύσεως του γάμου.

Αξίζει να αναφερθούν δύο ακόμα αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας που αφορούν το άρθρο 5 παρ.1 σε συνδυασμό με το άρθρο 12 του Συντάγματος και είναι οι εξής: - Η **απόφαση 3878/1979** που ορίζει ότι η με πράξη της Διοίκησης συγχώνευση των κυνηγετικών συλλόγων, που ισοδυναμεί με διάλυση των σωματείων, χωρίς να τηρηθούν οι προϋποθέσεις των άρθρων 5 και 12, είναι αντισυνταγματική³⁷. - Η **απόφαση 2235/1979** που ορίζει ότι η ελευθερία του να μη μετέχει κανείς σε σωματείο απορρέει από την κατοχυρούμενη στο άρθρο 5 γενική ελευθερία του ατόμου³⁸.

ΣΤ) ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

Εκτός από την κατοχύρωση των ειδικών πλευρών της οικονομικής ελευθερίας, το Σύνταγμα περιέχει στο άρθρο 5 παρ.1 για πρώτη φορά ρητή κατοχύρωση της *γενικής οικονομικής ελευθερίας*, στην οποία υπάγεται και κάθε άλλη μη ρητά προστατευόμενη ή ρυθμιζόμενη οικονομική δραστηριότητα. Το δικαίωμα αυτό αποτελεί μητρικό δικαίωμα του οικονομικού χώρου, το οποίο εξειδικεύεται με σειρά άλλων μερικότερων οικονομικών δικαιωμάτων και έχει την έννοια πως κάθε άτομο δικαιούται να συμμετέχει ελεύθερα στον οικονομικό χώρο, στον χώρο δηλαδή που περιστρέφεται γύρω από τον άξονα της οικονομικής αξίας³⁹. Σπουδαιότερες εκδηλώσεις της οικονομικής ελευθερίας είναι η επαγγελματική ελευθερία⁴⁰, η ελευθερία της εργασίας, η συμβατική ελευθερία⁴¹, η ελευθερία ιδιωτικής επιχείρησης, η ελευθερία εμπορίου, η ελευθερία της βιομηχανίας, η ελευθερία του ανταγωνισμού κ.τ.λ.

Κρίνεται αναγκαίο να γίνει μία ιδιαίτερη μνεία στους φορείς του δικαιώματος της οικονομικής ελευθερίας που είναι τόσο τα φυσικά όσο και τα νομικά πρόσωπα μόνο ιδιωτικού δικαίου ενώ τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν είναι καταρχήν υποκείμενα ατομικών δικαιωμάτων

³⁶ ΣτΕ 4590/76, Γ΄ Τμήμα, ΤοΣ 1977, σελ.163

³⁷ ΣτΕ 3878/1979, ΤοΣ 1980, τόμος 6, σελ.376

³⁸ ΣτΕ 2235/1979, ΤοΣ 1980, τόμος 6, σελ.182

³⁹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος ΙΙΙ, Γ΄ έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.132

⁴⁰ ΣτΕ 4665/88, ΤοΣ 1988 – ΣτΕ 2346/2000, ΤοΣ 2001, σελ.368επ.- ΣτΕ 261/2003, ΤοΣ 2003, τεύχος 4^ο, σελ.742επ.

⁴¹ Α.Π. 1465/2001, Τμήμα Α΄, Το Σύνταγμα 2002, σελ.92επ.

καθώς συνιστούν προέκταση του Κράτους, έστω και στο μέτρο που ασκούν οικονομική-συναλλακτική δραστηριότητα⁴².

Πλήθος νομολογιακών αποφάσεων αφορούν στην οικονομική ελευθερία την οποία θεμελιώνουν συνταγματικά είτε αποκλειστικά, είτε σωρευτικά στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος και συγκεκριμένα στη γενική οικονομική ελευθερία.

Ειδικότερα για την επαγγελματική ελευθερία ή ελευθερία της εργασίας, που συνίσταται στη δυνατότητα επιλογής και άσκησης οποιουδήποτε επαγγέλματος το Συμβούλιο της Επικρατείας διαθέτει πάγια νομολογία⁴³. Έχει θεωρήσει επιτρεπτούς νομοθετικούς περιορισμούς της επαγγελματικής ελευθερίας εφόσον αυτοί είναι αντικειμενικοί και δικαιολογούνται από λόγους γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος ή ακόμα και για την εξασφάλιση της δημόσιας τάξης, ασφάλειας και υγείας⁴⁴. Έτσι, το Συμβούλιο θεώρησε ως συνταγματική την απαγόρευση της χρησιμοποίησης ορισμένων οικοδομών ως καταστημάτων, η οποία θεσπίστηκε για λόγους αρχαιολογικούς και τουριστικούς (ΣτΕ 2040/1977). Επίσης, χαρακτήρισε συνταγματική τη διάταξη του άρθρου 7 παρ.2 του Ν. 641/1977, η οποία απαγορεύει στα μέλη του διδακτικού προσωπικού των εκπαιδευτικών παραρτημάτων (κλινικών και εργαστηρίων) των Ιατρικών Σχολών των Παναπιστημίων Πατρών, Ιωαννίνων και Θράκης να ασκούν ιδιωτικά το ιατρικό επάγγελμα κατά τη διάρκεια του ωραρίου της εργασίας τους και σε χώρο εκτός των παραρτημάτων που απασχολούνται (ΣτΕ 4126/1980).

Ζ) ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

Το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή της Χώρας είναι ένα γενικό πολιτικό δικαίωμα με την έννοια ότι καλύπτει οποιαδήποτε πολιτική δραστηριότητα του ατόμου που δεν προστατεύεται ειδικά από τις διατάξεις που εγγυώνται τα πολιτικά δικαιώματα (προπάντων τα δικαιώματα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι και της συστάσεως και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων) ή τις διατάξεις συνταγματικών δικαιωμάτων που έχουν πολιτικές πλευρές, όπως οι ελευθερίες της συνάθροισης και της ένωσης, της γνώμης, της πληροφορίας, του τύπου κ.τ.λ.

---

⁴² βλ. Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β', 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ. 1169επ.

⁴³ ΣτΕ 2040/1977, ΤοΣ 1977, τόμος 3, σελ.457-458

⁴⁴ ΣτΕ 4126/1980, ΤοΣ 1981, τόμος 7, σελ.681επ.

Με το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή της Χώρας είναι ασυμβίβαστα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα που την παρακωλύουν. Δε θεσπίζεται όμως, 'καθήκον της δημοκρατίας να παραμερίσει όλα τα οικονομικά και κοινωνικά εμπόδια τα οποία, περιορίζοντας εκ των πραγμάτων την ελευθερία και ισότητα των πολιτών, παρακωλύουν την πλήρη εξέλιξη του προσώπου του ανθρώπου και την αποτελεσματική συμμετοπή όλων των εργαζομένων στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική οργάνωση της χώρας', ρύθμιση η οποία προβλέπεται στο άρθρο 3 παρ.2 του ιταλικού Συντάγματος⁴⁵.

Μία χαρακτηριστική περίπτωση πολιτικής δραστηριότητας του ατόμου που υπάγεται στο άρθρο 5 παρ.1 είναι η συμμετοχή του στην εκλογή των ευρωβουλευτών, την οποία το Σύνταγμα δεν προέβλεψε κι ούτε μπορούσε να προβλέψει, αφού κατά το χρόνο ψήφισης του Συντάγματος η Χώρα μας δεν είχε προσχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Επομένως, η διάταξη καλύπτει πλήρως την εκλογή των ευρωβουλευτών με την οποία δεν ασχολείται καμία άλλη συνταγματική διάταξη⁴⁶.

Η απόφαση 595/1977 του Συμβουλίου της Επικρατείας⁴⁷ δέχτηκε ορθά ότι το άρθρο 5 του Συντάγματος κατοχυρώνει 'την ελευθερίαν του πολιτικού φρονήματος πάντων των Ελλήνων άρα και των δημοσίων υπαλλήλων ή υπαλλήλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου' υπό τον περιορισμό του άρθρου 29 παρ.3 της 'ενεργού δράσεως υπέρ πολιτικού κόμματος' προκειμένου για τους εν λόγω υπαλλήλους⁴⁸. Επίσης, η απόφαση 4126/1980 του ιδίου Δικαστηρίου⁴⁹ νομολόγησε ότι η κατοχυρούμενη από τις διατάξεις του άρθρου 14 παρ.1 και 2 του Συντάγματος ελευθερία του τύπου 'λειτουργεί και ως πολιτικό δικαίωμα, το οποίο προστατεύεται και από τις διατάξεις των παρ. 2 και 3 του άρθρου 1, της παρ.1 του άρθρου 5 και της παρ.1 του άρθρου 29 του Συντάγματος, οι οποίες αφορούν εις την λαϊκήν κυριαρχίαν, την συμμετοχήν των πολιτών εις τον δημόσιον βίον και την λειτουργίαν των κομμάτων'.

---

⁴⁵ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β', 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ. 1335-1336

⁴⁶ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.372-373

⁴⁷ ΣτΕ 595/1977, ΤοΣ 1977, τόμος 3, σελ.327επ.

⁴⁸ Παραράς Πέτρος Ι., Σύνταγμα 1985-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ'άρθρον, Νομοθεσία, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήναι-Κομοτηνή, 1985, σελ.138-139

⁴⁹ ΣτΕ 4126/1980, ΤοΣ 1981, τόμος 7, σελ.681επ.

3) ΤΡΙΑΔΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ

A) Ζήτημα «Επιφύλαξης Νόμου»

Αφού λοιπόν εξετάστηκε γενικά το κατοχυρωμένο στην παρ.1 του άρθρου 5 του Συντάγματος δικαίωμα «ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας» και κατέστη σαφές το πεδίο εφαρμογής του το επόμενο λογικό βήμα είναι να ερευνηθεί η τριαδική ρύθμιση *‘δικαιώματα των άλλων, Σύνταγμα, χρηστά ήθη’*. Συγκεκριμένα στη διάταξη ορίζεται «...εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.»

Διαφωνία υπάρχει και στο ζήτημα αν πρόκειται ή όχι για *επιφύλαξη νόμου*⁵⁰ Αναγκαία καθίσταται επομένως μία παρέκβαση αναφορικά με αυτό το θέμα που ανακύπτει⁵¹.

Όπως οι λεπτομέρειες του τρόπου άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων, έτσι και οι περιορισμοί τους δεν προβλέπονται απευθείας από το Σύνταγμα, αλλά βάσει συνταγματικής εξουσιοδότησης από το νόμο. Το Σύνταγμα δηλαδή κατοχυρώνει ορισμένα συνταγματικά δικαιώματα υπό την επιφύλαξη νομοθετικών περιορισμών, γνωστή ως επιφύλαξη νόμου. Αυτό συμβαίνει γιατί ο συντακτικός νομοθέτης συχνά δεν θέλει ή δεν μπορεί να προβλέψει όλες τις περιπτώσεις στις οποίες, για ποικίλους λόγους, πρέπει να επιτραπεί και σε ποιον βαθμό ο περιορισμός του εκάστοτε δικαιώματος. Συχνά μάλιστα, ο συντακτικός νομοθέτης δεν είναι καν εν πλήρη γνώση των πολυάριθμων παρεκκλίσεων και εξαιρέσεων που προβλέπει η διοικητική προπάντων νομοθεσία και δεν επιθυμεί κατ'ανάγκην αυτόματες και ριζικές αλλαγές της νομοθεσίας αυτής και της σχετικής διοικητικής πρακτικής.

Βέβαια, το Σύνταγμα περιέχει μία *γενική επιφύλαξη του νόμου*, όπου κατοχυρώνει την άσκηση συνταγματικού δικαιώματος υπό την προϋπόθεση της *‘τηρήσεως των νόμων’* ή *‘εντός των ορίων των νόμων’*, π.χ. στην περίπτωση των δικαιωμάτων της αναφοράς, της γνώμης και του τύπου, της συνδικαλιστικής ελευθερίας⁵². Όπως παρατηρήθηκε, σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, δεν πρόκειται ακριβώς για περιορισμό των εν λόγω δικαιωμάτων, αλλά για προσδιορισμό του περιεχομένου τους.

⁵⁰ Παντελής Αντώνης Μ., Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, τόμος 10, 1984, σελ.21επ.

⁵¹ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος α΄, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ. 183επ.

⁵² Άρθρα 10 παρ.1, 12 παρ.1 και 5, 14 παρ.1, 23 παρ.1 του Συντάγματος

Γνήσιους νομοθετικούς περιορισμούς περιέχει η ειδική επιφύλαξη του νόμου. Αυτή είναι συνήθως περιορισμένη, όταν το Σύνταγμα επισυνάπτει ειδικούς όρους ή όρια στην εκάστοτε περιοριστική εξουσία του νομοθέτη, αλλά μπορεί κατ'εξάιρεση να είναι και απλή, όταν δεν αναφέρονται ρητώς τέτοιοι περιορισμοί. Εκτός από αυτήν την άμεση επιφύλαξη του νόμου, οι συνταγματικά επιβαλλόμενες υποχρεώσεις του κράτους, περιέχουν έμμεση επιφύλαξη υπέρ του νομοθέτη να περιορίσει συνταγματικά δικαιώματα χωρίς όμως να θίξει τον πυρήνα τους προς εκπλήρωση των υποχρεώσεων αυτών.

Τέλος, όπου το Σύνταγμα δεν εξουσιοδοτεί τον νομοθέτη να προβεί σε περιορισμούς, το συνταγματικό δικαίωμα υπόκειται μόνο στους εγγενείς γνήσιους περιορισμούς που προκύπτουν από το ίδιο το Σύνταγμα (στη γενική διάταξη που κατοχυρώνει το συγκεκριμένο δικαίωμα ή σε άλλες γενικές διατάξεις). Ο νομοθέτης μπορεί όμως, προς εκτέλεση των συνταγματικών αυτών περιορισμών ή σε συμμόρφωση προς συγγενείς 'συνταγματικές εντολές' να εκδώσει νόμους που περιορίζουν τα συνταγματικά δικαιώματα.

Στην περίπτωση της παρ.1 του άρθρου 5 του Συντάγματος ο συντακτικός νομοθέτης δεν προβλέπει και δεν εισάγει ειδική επιφύλαξη νόμου⁵³. Ωστόσο, κυρίως ενόψει της ρήτρας των 'χρηστών ηθών' η οποία αποτελεί μία ευρύτατη αξιολογική έννοια, αναμφισβήτητα εννοιολογικές πτυχές τους υπάγονται στη γενική ρυθμιστική αρμοδιότητα του νομοθέτη. Και πάλι όμως κάθε συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση ελέγχεται ως προς τη συμφωνία της με το Σύνταγμα ώστε να μην εισάγονται αδικαιολόγητα οριοθετήσεις ή περιορισμοί με το πρόσχημα της τήρησης των ρητρών και συγκεκριμένα 'εν ονόματι των χρηστών ηθών'.

Στο δεδομένο σημείο κρίνεται αναγκαίο να προσδιοριστούν οι έννοιες της 'οριοθέτησης' και του 'περιορισμού' και να διερευνηθεί η σημασία της συνταγματικής επιφύλαξης που εισάγεται με την εξεταζόμενη τριαδική ρύθμιση.

B) Οριοθέτηση ή περιορισμός;

Οριοθέτηση ή προσδιορισμός των συνταγματικών δικαιωμάτων είναι ο με διατάξεις δικαίου πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού τους περιεχομένου. Η οριοθέτηση διακρίνεται σε γενική και ειδική. Ειδική οριοθέτηση είναι ο με ειδικές διατάξεις πραγματοποιούμενος καθορισμός του γενικού περιεχομένου κάθε

---

⁵³ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος III, Ι' έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.64

συγκεκριμένου θεμελιώδους δικαιώματος ενώ *γενική οριοθέτηση* είναι ο με γενικές διατάξεις καθορισμός του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος.

Κάθε θεμελιώδες δικαίωμα δεν είναι γενικό κι αόριστο αλλά αντίθετα έχει περιεχόμενο ορισμένο και συγκεκριμένο. Αν θα μπορούσε κάθε θεμελιώδες δικαίωμα να παρασταθεί με έναν κύκλο, αυτή η χάραξη της περιφέρειας είναι που αποτελεί την συγκεκριμενοποίηση, τον προσδιορισμό του⁵⁴. Έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί ότι η χάραξη της περιφέρειας του γενικού περιεχομένου δεν αποτελεί κατά κυριολεξία περιορισμό όπως συνήθως υπολαμβάνεται, αλλά προσδιορισμό του δικαιώματος. Εφόσον το δικαίωμα είναι μέγεθος νομικό, ο καθορισμός του δεν μπορεί παρά να πραγματοποιείται με διατάξεις δικαίου. Η αποτύπωση των ορίων του δικαιώματος είναι έργο του συντακτικού και δευτερευόντως του κοινού νομοθέτη. Εφόσον τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι συνταγματικά κατοχυρωμένα δε μπορεί παρά ο προσδιορισμός του περιεχομένου τους να πραγματοποιείται με διατάξεις συνταγματικές. Σε αρκετές πάντως περιπτώσεις εξουσιοδοτείται κι ο κοινός νομοθέτης να ρυθμίσει σχετικά θέματα.

Η οριοθέτηση αναφέρεται στο γενικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και διαφέρει σημαντικά από τον *περιορισμό*. Επειδή ο όρος περιορισμός χρησιμοποιείται ευρέως από τους περισσότερους συγγραφείς έχουν διατυπωθεί και διαφορετικοί ορισμοί. Συγκεκριμένα, περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος έχει χαρακτηριστεί κάθε πολιτειακή πράξη η οποία απαγορεύει ή εμποδίζει ή περιορίζει την πραγμάτωση της ελευθερίας που εμπίπτει στο συνταγματικά καθορισμένο πεδίο προστασίας⁵⁵. Ορθότερα, περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος είναι κάθε συρρίκνωση του γενικού του περιεχομένου⁵⁶. Αν η οριοθέτηση χαρακτηρίστηκε ως 'η περιφέρεια του κύκλου', ο περιορισμός συνεπάγεται 'μείωση του κύκλου', δηλαδή του πεδίου ισχύος του συνταγματικού δικαιώματος. Ο περιορισμός δεν καθορίζει το γενικό περιεχόμενο αλλά αποτελεί ελάττωσή του και κατά συνέπεια απόκλιση εις βάρος της ελευθερίας του ανθρώπου. Σε αντίθεση με την οριοθέτηση που έχει χαρακτήρα τακτικό και συνδέεται με την ίδια τη φύση του δικαιώματος, ο περιορισμός έχει έκτακτο χαρακτήρα και δεν εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις.

Οι περιορισμοί διακρίνονται σε συνταγματικούς και νομοθετικούς. Οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων θεμελιώνονται πάντοτε

---

⁵⁴ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., *Συνταγματικά Δικαιώματα*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος III, Ι' έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.59επ.

⁵⁵ Τσάτσος Δημήτριος Θ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σελ.233επ.

⁵⁶ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., *Συνταγματικά Δικαιώματα*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος III, Ι' έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.72-73

στο Σύνταγμα είτε άμεσα είτε έμμεσα. *Άμεσοι ή συνταγματικοί* περιορισμοί είναι οι περιορισμοί που προκύπτουν άμέσως από το Σύνταγμα, ενώ *έμμεσοι ή νομοθετικοί* είναι εκείνοι που το Σύνταγμα επιτρέπει αλλά εισάγονται με την κοινή νομοθεσία. Είναι προφανές ότι και οι έμμεσοι περιορισμοί έχουν συνταγματική θεμελίωση και εισάγονται με την λεγόμενη ‘επιφύλαξη νόμου’.

Στη σημερινή πραγματικότητα παρά τον προφανή διαχωρισμό των δύο εννοιών και παρόλο που η διάκριση απαντάται στην επιστήμη, εντούτοις ούτε ακολουθείται πιστά η εν λόγω διάκριση, ούτε της δίνεται η πρέπουσα σημασία. Την σαφή διευκρίνηση της διάταξης εμποδίζει η υποκειμενική θεώρηση του όλου θέματος η οποία αντιμετωπίζει με το ίδιο πρίσμα κάθε συγκεκριμενοποίηση της ελευθερίας, είτε πρόκειται για οριοθέτηση, είτε για περιορισμό.

Η πλειονότητα των συνταματολόγων⁵⁷ χαρακτηρίζουν την τριαδική ρύθμιση του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος ως περιορισμό του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Ενδεικτικά, ο Ράικος Αθανάσιος Γ. περιλαμβάνει το επίμαχο τρίπτυχο στους ‘ειδικούς περιορισμούς των ατομικών δικαιωμάτων που αναφέρονται στο περιεχόμενο του δικαιώματος’⁵⁸. Αντίθετα, κάποιοι εκ των θεωρητικών⁵⁹ χαρακτηρίζουν την τριαδική ρύθμιση ως οριοθέτηση και ορθά κατά τη γνώμη μου, καθόσον πρόκειται για προσδιορισμό των νομικών ορίων μέσα στα οποία μπορεί να ασκείται σύννομα το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Πάντως, επειδή όπως προείπα στην επιστήμη δεν ακολουθείται πιστά η εν λόγω διάκριση, δε θα δοθεί περαιτέρω έκταση στο ζήτημα. Ωστόσο σε οποιοδήποτε σημείο της ανάπτυξης χρησιμοποιείται ο όρος περιορισμός, έχει ήδη καταστεί σαφές πως θα πρόκειται κατά κυριολεξία για οριοθέτηση.

---

⁵⁷ Βέγλερης Φαίδων, Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους, ΤοΣ 1981, τόμος ζ΄ - Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Λ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, 12^η έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2001 - Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β΄, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας - Παραράς Πέτρος Ι., Σύνταγμα 1985-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ’άρθρον, Νομοθεσία, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήναι-Κομοτηνή, 1985 – Σκουρής Βασίλειος, Η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και οι νομοθετικοί περιορισμοί της επαγγελματικής ελευθερίας, Ελληνική Δικαιοσύνη 1987, τόμος 28 - Τσάτσος Δημήτριος Θ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ΄, Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988,

⁵⁸ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.174επ.

⁵⁹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος ΙΙΙ, Ι΄ έκδοση, Αθήνα, 2004 - Παντελής Αντώνης Μ., Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, τόμος 10, 1984

Γ) ΓΕΝΙΚΕΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ

Αντίθετα προς την ειδική οριοθέτηση, σχετικά με το ζήτημα της γενικής οριοθέτησης εμφανίζονται προβλήματα ως προς την ίδια την υπόστασή της. Αμφισβητείται δηλαδή αν το Σύνταγμα εκτός από τις ειδικές οριοθετήσεις που προβλέπει για κάθε θεμελιώδες δικαίωμα, προβλέπει επίσης και γενικές οριοθετήσεις που καλύπτουν όλα τα δικαιώματα⁶⁰.

Κρατούσα είναι η άποψη η οποία δέχεται την γενική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων και τονίζει πως οι γενικές οριοθετήσεις πρέπει να προκύπτουν με σαφήνεια από το συνταγματικό κείμενο. Οι γενικές οριοθετήσεις, εφόσον αναγνωρίζονται, εφαρμόζονται τόσο στα 'ανεπιφύλακτα' όσο και στα 'περιορισμένα' δικαιώματα παρά το ότι δεν επαναλαμβάνονται ρητά στις εκάστοτε διατάξεις. Στην περίπτωση των 'περιορισμένων' δικαιωμάτων οι γενικές οριοθετήσεις εφαρμόζονται επιπλέον των προβλεπόμενων ειδικών οριοθετήσεων⁶¹.

Στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος ορίζεται ότι : «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.» *Το καίριο ερώτημα που τίθεται στην επιστήμη και που εν προκειμένω αποτελεί το καθ'εαυτό αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι αν ενόψει του γενικού περιεχομένου της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (πρόκειται για μητρικό θεμελιώδες δικαίωμα), η τριαδική ρύθμιση 'δικαιώματα των άλλων, Σύνταγμα, χρηστά ήθη', ισχύει και για όλα τα άλλα θεμελιώδη δικαιώματα. Το ζήτημα αυτό έχει τεθεί και συζητείται και στην γερμανική επιστήμη υπό τον Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης για το άρθρο 2 παρ.1 από το οποίο πάρθηκε και η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος.*

Η όλη αμφισβήτηση (όπως θα καταστεί ευκρινές και στη συνέχεια) δεν αναφέρεται με την ένταση και έκταση σε κάθε τμήμα της τριαδικής ρύθμισης. Συγκεκριμένα, η ισχύς των 'δικαιώματα των άλλων' και 'Σύνταγμα' θεωρείται περίπου ως αυτονόητη και το θέμα επικεντρώνεται κυρίως στα 'χρηστά ήθη'.

Αξιόλογες απόψεις έχουν διατυπωθεί και θεωρίες έχουν αναπτυχθεί. Μέσα από την μελέτη αυτών και κυρίως με την συγκριτική

⁶⁰ Τσάτσος Δημήτριος Θ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σελ.261επ.

⁶¹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος ΙΙΙ, Ι' έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.61

τους μελέτη θα προσπαθήσουμε να οδηγηθούμε σε κάποια συμπεράσματα.

Δ) ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑ

Η αρχή της συνταγματικής νομιμότητας διαχέεται σε ολόκληρη την έννομη τάξη και επιβάλλει την συμφωνη με το Σύνταγμα γενικότερη δράση όλων των κοινωνιών του δικαίου, ιδιωτικών και κρατικών οργάνων. Η άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων δεν είναι υπεράνω του Συντάγματος αλλά υπόκειται σε αυτό. Επειδή λοιπόν, όπως κάθε ανθρώπινη δράση, έτσι και η ανάπτυξη της προσωπικότητας οφείλει να εναρμονίζεται με το Σύνταγμα, πρέπει να διευκρινίσουμε την έννοια του Συντάγματος γενικά, εν συνεχεία πως αυτό νοείται στην παρ.1 του άρθρου 5 και αν αποτελεί εν τέλει γενική ρήτρα.

δ) ΣΥΝΤΑΓΜΑ

δ1) Έννοια

Ο όρος ‘Σύνταγμα’ απαντά με περισσότερες της μίας έννοιες⁶² από τις οποίες σπουδαιότερες είναι η ουσιαστική και η τυπική του έννοια. Η πρώτη αναφέρεται στο περιεχόμενό του και η δεύτερη στην εξωτερική μορφή του, στον τύπο που περιβάλλεται⁶³.

Σύνταγμα υπό ουσιαστική έννοια είναι το σύνολο των νομικών κανόνων που καθορίζουν την μορφή του πολιτεύματος ενός Κράτους και τις βασικές γραμμές οργάνωσής του, καθώς και την θέση και τα όρια της κρατικής εξουσίας απέναντι στα άτομα που υπόκεινται σε αυτήν. Το Σύνταγμα υπό ουσιαστική έννοια έχει διττό περιεχόμενο, θετικό και αρνητικό. Και το μεν θετικό περιεχόμενο συνίσταται στον καθορισμό της μορφής του πολιτεύματος και των βασικών γραμμών της οργάνωσης της

---

¹ βλ. Σχετικά Βενιζέλος Ευάγγελος Β., Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, έκδοση Ι, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ 25επ. – Παντελής Αντώνης Μ., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Βασικές Έννοιες, Συνταγματική Ιστορία, Α.Α.Λιβάνη, Αθήνα 2005, σελ 163επ.

⁶³ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Εισαγωγή-Οργανωτικό μέρος, τόμος 1, 2^η έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ 24επ.

κρατικής εξουσίας, το δε αρνητικό στον προσδιορισμό της θέσης της κρατικής εξουσίας απέναντι στα άτομα και των ορίων πέρα από τα οποία δεν μπορεί να προχωρήσει και να επέμβει στην σφαίρα της ελεύθερης ενέργειάς τους.

Οποιοδήποτε Κράτος έχει έστω κι ένα υποτυπώδες ουσιαστικό Σύνταγμα. Όπως γράφει ο G. Jellinek, «ένα Κράτος χωρίς Σύνταγμα θα ήταν αναρχία».

Σύνταγμα υπό τυπική έννοια είναι ο θεμελιώδης νόμος του Κράτους που είναι γραπτός και έχει αυξημένη τυπική δύναμη απέναντι στους κοινούς νόμους. Από τον ορισμό αυτόν προκύπτουν τα ουσιώδη εννοιολογικά στοιχεία του τυπικού Συντάγματος, δηλαδή η γραπτή διατύπωση και η αυξημένη τυπική δύναμη απέναντι στους κοινούς νόμους (αυστηρότητα). Η γραπτή διατύπωση αποτελεί το αναμφίβολο συστατικό στοιχείο της τυπικής έννοιας του Συντάγματος. Αντίθετα, αν και αμφισβητείται⁶⁴ η αυστηρότητα ως ουσιώδες εννοιολογικό στοιχείο του τυπικού Συντάγματος, ωστόσο η κρατούσα και ορθότερη γνώμη λύνει το θέμα καταφατικά⁶⁵. Το τυπικό Σύνταγμα μπορεί να αποτελείται από ένα ενιαίο κείμενο ή από περισσότερα κείμενα.

Η τυπική και ουσιαστική διάσταση του Συντάγματος δεν ταυτίζονται. Γιατί αφενός το Σύνταγμα υπό τυπική έννοια δεν περιλαμβάνει μόνο κανόνες του Συνταγματικού Δικαίου αλλά και κανόνες που αναφέρονται σε άλλους κλάδους του δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου, αφετέρου οι κανόνες του Συνταγματικού Δικαίου δεν περιέχονται αποκλειστικά στο συνταγματικό κείμενο αλλά και σε άλλα νομοθετικά κείμενα ή ακόμη και σε έθιμα. Πάντως, τη σύγχρονη έννοια του Συντάγματος⁶⁶ συνθέτει το σύνολο των τυπικών και ουσιαστικών στοιχείων άρρηκτα συνδεδεμένων.

δ2) Πρόκειται για Γενική Ρήτρα;

Η διάταξη του άρθρου 2 παρ.1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης χρησιμοποιεί τον όρο ‘συνταγματική τάξη’ τον οποίο χρησιμοποιούν και άλλες διατάξεις του. Η έννοια του όρου αυτού είναι

---

⁶⁴ Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Λ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, 12^η έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2001, σελ.118

⁶⁵ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Α΄, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σελ.207

⁶⁶ Τσάτσος Δημήτριος Θ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Α΄, Θεωρητικό Θεμέλιο, έκδοση Δ΄, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994, σελ.185επ.

πολύ αμφίβολη⁶⁷. Υποστηρίχθηκε η γνώμη ότι ο όρος περιλαμβάνει κάθε νόμο ο οποίος ψηφίζεται κανονικά, δηλαδή σύμφωνα με τις διατάξεις του Συντάγματος. Η γνώμη αυτή η οποία έθετε υπό την επιφύλαξη τον νόμο το εν λόγω δικαίωμα αποκρούστηκε ομόφωνα από κάποιους επιστήμονες. Εν τούτοις, η πάγια νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου δέχεται, ότι συνταγματική τάξη υπό την έννοια της διάταξης είναι η ‘συνταγματική έννομη τάξη, δηλαδή το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι είναι τυπικά και ουσιαστικά σύμφωνοι με το Σύνταγμα’.

Η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματός μας δεν υιοθέτησε τον όρο ‘συνταγματική τάξη’ της γερμανικής διάταξης, ο οποίος και προκάλεσε την προαναφερόμενη διχογνωμία, αλλά τον όρο ‘Σύνταγμα’, τον οποίο χρησιμοποιούν και άλλες διατάξεις του. Ο όρος ‘Σύνταγμα’ χρησιμοποιείται από την ερμηνευόμενη διάταξη αλλά και από τις άλλες διατάξεις του υπό την τυπική έννοιά του⁶⁸. Κάθε ανθρώπινη δράση πρέπει να εναρμονίζεται με τις διατάξεις που έχουν αυξημένη τυπική δύναμη καθώς και με όλες τις διατάξεις του κοινού δικαίου που εξειδικεύουν ή είναι σύμφυτες με τις συνταγματικές διατάξεις. Αντίθετοι εμφανίζονται ως προς αυτήν την ερμηνεία κάποιοι⁶⁹ που υποστηρίζουν ότι στην έννοια εντάσσονται και οι θεμελιώδεις αρχές που το Σύνταγμα καθιερώνει, όπως η δημοκρατική αρχή, η αρχή του κράτους δικαίου, η αρχή του κοινωνικού κράτους, η αρχή του σεβασμού της αξιοπρέπειας του προσώπου⁷⁰ καθώς και κανόνες, συνταγματικοί ή μη, που προβλέπουν την άσκηση εξουσιαστικής αρμοδιότητας από πολιτειακά όργανα του κράτους ή νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

Πάντως, οι θεωρητικοί που έχουν επί το πλείστον ασχοληθεί με το ζήτημα του αν το ‘Σύνταγμα’ αποτελεί γενική ρήτρα για όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα συγκλίνουν σε καταφατική απάντηση. Το Σύνταγμα ως σύνολο, όλες δηλαδή οι διατάξεις του αποτελούν γενική οριοθέτηση στην άσκηση οποιουδήποτε θεμελιώδους δικαιώματος. Η κατοχύρωση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και η συνταγματική διασφάλιση οποιουδήποτε θεμελιώδους δικαιώματος δεν παρέχουν εξουσία παραβίασης των συνταγματικών διατάξεων. Οι ίδιες οι

---

⁶⁷ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.376

⁶⁸ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β΄, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ.1338-1339 - Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.376επ.

⁶⁹ Παραράς Πέτρος Ι., Σύνταγμα 1985-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ’άρθρον, Νομοθεσία, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σελ 144-145

⁷⁰ βλ. σχετικά Κασσιμάτη Γεώργιο, Περί θεμελιωδών αρχών του Συντάγματος, ΤοΣ 1975, τόμος 1, σελ.17επ.

συνταγματικές διατάξεις θέτουν ένα ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου θα πρέπει να ασκούνται τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Επομένως, η αναγωγή του Συντάγματος σε γενική οριοθέτηση όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν προκύπτει απλά και μόνο από το άρθρο 5 παρ.1 αλλά θα προέκυπτε ως οριοθέτηση έστω κι αν στο συνταγματικό κείμενο δεν αναφερόταν ρητά⁷¹. Άλλωστε προκύπτει και από το άρθρο 120 παρ.2 του Συντάγματος που ορίζεται ότι: «Ο σεβασμός στο Σύνταγμα και τους νόμους που συμφωνούν με αυτό και η αφοσίωση στην Πατρίδα και την Δημοκρατία αποτελούν θεμελιώδη υποχρέωση όλων των Ελλήνων.» Χαρακτηριστική είναι και η διατύπωση⁷² πως ‘...ο περιορισμός του Συντάγματος, τον οποίο καθιερώνει και η διάταξη του άρθρου 16 παρ.1 εδ.β’ προκειμένου για την ακαδημαϊκή ελευθερία και την ελευθερία της διδασκαλίας, είναι προφανώς αυτονόητος για όλα τα ατομικά δικαιώματα.’

Ο συντακτικός νομοθέτης δεν παρέχει εν προκειμένω ‘γενική επιφύλαξη νόμου’. Αντίθετα, η γενική ρυθμιστική αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη υπάγεται και αυτή στο Σύνταγμα και δεσμεύεται από κάθε συνταγματική διάταξη και το αποτέλεσμα της νομοθετικής δραστηριότητας ελέγχεται ως προς τη συμφωνία του με το Σύνταγμα.

E) ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑ

Γενικότερα, η κοινωνική οριοθέτηση των συνταγματικών δικαιωμάτων αποτελεί καταρχήν πραγματική αναγκαιότητα που απορρέει από την ίδια την κοινωνική συνύπαρξη. Εφόσον ο άνθρωπος ζει σε κοινωνία και τα δικαιώματά του κινούνται και ασκούνται εντός των πλαισίων της, το κοινωνικό περιβάλλον είναι αυτό που τα οριοθετεί. Η διαπίστωση αυτή δεν είναι μόνο επανάληψη αρχαίων ελληνικών ιδεών, γιατί εν τω μεταξύ μεσολάβησε ο φιλελευθερισμός που υπογράμμισε την αυτονομία του ατόμου και κατά τούτο επηρέασε μονιμα τη σύγχρονη σκέψη⁷³.

Ορθά λοιπόν ο συντακτικός νομοθέτης εκτός από την αρχή της συνταγματικής νομιμότητας καθιερώνει και την αρχή της

⁷¹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος γ’, Ημίτομος Ι, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 177-178

⁷² Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.176επ.

⁷³ Βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., Ο κοινωνικός περιορισμός των δικαιωμάτων του ατόμου, ΝοΒ 1985, τόμος 33, τεύχος 6, σελ. 91επ.

κοινωνικότητας. Η αρχή αυτή έχει δύο διαστάσεις⁷⁴: - προς ένα έκαστο των κοινωνιών και - προς το κοινωνικό σύνολο. Η πρώτη περίπτωση ρυθμίζεται στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος και ο συντακτικός νομοθέτης αναφέρεται συγκεκριμένα στα 'δικαιώματα των άλλων'. Εφόσον διευκρινιστεί σε ποια δικαιώματα αναφέρεται η διάταξη, θα εξεταστεί αν πρόκειται για γενική οριοθέτηση που αφορά όλα τα συνταγματικά δικαιώματα ή προσδιορίζει μόνο το άρθρο 5 παρ.1.

ε) ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ

ε1) Έννοια

Ο όρος 'δικαιώματα' χρησιμοποιείται προφανώς υπό την κύρια νομική έννοιά του συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων προσδοκίας ή ελπίδας (όπως είναι και τα δικαιώματα υπό αίρεση) ενώ αντίθετα δεν περιλαμβάνει τα απλά συμφέροντα. Σε αυτό συνηγορεί και το γεγονός ότι και το Σύνταγμα γνωρίζει τη διάκριση μεταξύ 'δικαιωμάτων' και 'συμφερόντων' και κατοχυρώνει το γενικό θεμελιώδες δικαίωμα μόνο υπό την επιφύλαξη των πρώτων. Ως 'άλλοι' νοούνται προφανώς όλα τα φυσικά πρόσωπα και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. 'Άλλοι' είναι αναμφίβολα και οι φορείς δημόσιας εξουσίας όταν ενεργούν ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου⁷⁵.

Ο συντακτικός νομοθέτης με τον όρο 'δικαιώματα των άλλων' εννοεί αναμφισβήτητα όλα τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα. Πάντως στην έννοια συμπεριλαμβάνονται και όλα τα άλλα ιδιωτικά δικαιώματα, είτε προκύπτουν από το νόμο είτε από σύμβαση, αρκεί να μην θεσπίζονται ειδικά για να ματαιώσουν ή να περικόψουν την άσκηση του δικαιώματος του άρθρου 5 παρ.1 από συγκεκριμένο πρόσωπο⁷⁶.

Υποστηρίζεται πως ως δικαιώματα θεωρούνται και όλο τα υπό του δημοσίου δικαίου αναγνωριζόμενα στους τρίτους δικαιώματα. Αν και

---

⁷⁴ Βλ. σχετικά Δημητρόπουλο Ανδρέα Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος γ', Ημίτομος Ι, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 178επ.

⁷⁵ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.401επ.

⁷⁶ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β', 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σελ.1338 – Παραράς Πέτρος Π., Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, σελ.45

τίθεται αμφιβολία ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα, αυτό θα πρέπει να λυθεί αποφαστικά.

ε2) Πρόκειται για γενική ρήτρα;

Μία ανάλογη με το ερμηνευόμενο άρθρο ρύθμιση διακήρυξαν οι γαλλικές Διακηρύξεις των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων του 1789 (άρθρο 4) και του 1795 (άρθρο 2). Ανάλογο περιεχόμενο επανέλαβε και η διάταξη του άρθρου 29 παρ.2 της Παγκόσμιας Διακήρυξης των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, η οποία ορίζει τα εξής: «Καθένας κατά την άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών του υπόκειται μόνο σ'εκείνους τους περιορισμούς, οι οποίοι καθορίζονται από το νόμο με τον αποκλειστικό σκοπό της εξασφάλισης της αναγνώρισης και του σεβασμού των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων και της ικανοποίησης των δίκαιων απαιτήσεων της ηθικής, της δημόσιας τάξης και του γενικού καλού σε μια δημοκρατική κοινωνία.»

Ενόψει και των παραπάνω, για τη θεωρία⁷⁷, η γενική οριοθέτηση (που όπως έχει ήδη εκτεθεί κάποιιοι ορίζουν ως 'περιορισμό') των δικαιωμάτων των άλλων θεωρείται περίπου *αυτονόητη*⁷⁸. Μάλιστα, κατά χαρακτηριστική διατύπωση '...η αναφορά των δικαιωμάτων των άλλων τη διάταξη έχει απλώς αναγνωριστική σημασία.'

Μπορεί να θεωρηθεί⁷⁹ ότι η συγκεκριμένη γενική ρήτρα εμπεριέχεται στην αρχή της συνταγματικής νομιμότητας, εφόσον το Σύνταγμα και γενικότερα το δίκαιο αναγνωρίζει τα συνταγματικά δικαιώματα. Τα 'δικαιώματα των άλλων' περιέχονται στο Σύνταγμα και κατοχυρώνονται για όλους τους φορείς και επομένως ο συντακτικός νομοθέτης – νομοτεχνικά ορθά – αναγνωρίζει γενική οριοθέτηση που ούτως ή άλλως θα υπήρχε έστω κι αν δεν ήταν ρητά διατυπωμένη στη διάταξη του άρθρου 5 παρ.1. Αντίθετα, μπορεί να σταθεί και η άποψη⁸⁰ πως τα συνταγματικά δικαιώματα περιλαμβάνονται στην έννοια των

---

⁷⁷ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος III, Ι' έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ.63 - Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.401επ.

⁷⁸ ΜονΠρΘεσ/νίκης 20736/2004, Αρμενόπουλος 2004, τόμος β', σελ.1528επ. - ΣτΕ 1972/1993

⁷⁹ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος γ', Ημίτομος Ι, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 184-185

⁸⁰ Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.168-169

‘δικαιωμάτων των άλλων’ και μόνο, με συνέπεια η έννοια της οριοθέτησης του ‘Συντάγματος’ να αφορά κυρίως στις οργανωτικές του διατάξεις.

Με τη ρύθμιση αυτή τίθεται ως βασική αρχή της συνολικής έννομης τάξης ο σεβασμός των δικαιωμάτων των άλλων⁸¹. Η ελεύθερη δράση των ατόμων στην κοινωνία δεν είναι ανεξέλεγκτη αλλά οριοθετείται. Η συνταγματική αυτή οριοθέτηση της δράσης του ατόμου αποτελεί ρητή αναγνώριση της απόλυτης αμυντικής ενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁸². Όπως και στη ρήτρα της συνταγματικής νομιμότητας, έτσι και στα ‘δικαιώματα των άλλων’ δεν παρέχεται στον κοινό νομοθέτη η δυνατότητα να εισάγει αόριστους περιορισμούς.

ΣΤ) ΧΡΗΣΤΟΤΗΤΑ

Στη γενικότερη ρήτρα της χρηστότητας περιλαμβάνονται ο σεβασμός των χρηστών ηθών, η τήρηση της καλής πίστης και η απαγόρευση κατάχρησης. Η ρήτρα της χρηστότητας εμπεριέχεται κατά ένα μέρος στη ρήτρα της συνταγματικής νομιμότητας αλλά και στα δικαιώματα των άλλων. Και η συγκεκριμένη ρήτρα αποτελεί γενικότερη συνταγματική αρχή η οποία διέπει την δράση των ιδιωτών και των κρατικών οργάνων.

Στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος, η συνταγματική επιφύλαξη αφορά στα ‘χρηστά ήθη’ που πρόκειται για αόριστη νομική έννοια ο προσδιορισμός της οποίας καθίσταται επιτακτικός αλλά και ιδιαίτερα δυσχερής.

Εφόσον το ‘Σύνταγμα’ και τα ‘δικαιώματα των άλλων’ αναγνωρίστηκαν ως γενικές οριοθετήσεις που ισχύουν όχι μόνο για το άρθρο 5 παρ.1 αλλά και για όλα τα συνταγματικά δικαιώματα, το ερώτημα αφορά πλέον μόνο τα ‘χρηστά ήθη’. *Το ζήτημα δηλαδή εστιάζεται στο αν τα χρηστά ήθη αποτελούν οριοθέτηση μόνο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ή οριοθετούν όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα.* Θέμα δεν τίθεται βεβαίως για όσα εξ αυτών ρητά περιέχουν αυτήν την οριοθέτηση⁸³.

Ας δούμε λοιπόν αναλυτικά το ζήτημα.

⁸¹ Εφετείο Θεσσαλονίκης 1433/2003, Αρμενόπουλος 2003, τόμος β’, σελ.1439

⁸² βλ. σχετικά Δημητρόπουλο Αμδρέα Γ., Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981

⁸³ Άρθρο 13 παρ.2 εδ. β’, άρθρο 93 παρ.2 του Συντάγματος

στ) ΧΡΗΣΤΑ ΗΘΗ

στ1) Έννοια

*«Όποια και νάναι τα πράγματα που φαίνονται σέ κάθε πόλη δίκαια καί καλά, παραμένουν δίκαια καί καλά γιά τήν πόλη, ενόσω αυτή διατηρεί τήν ίδια γνώμη.»
Πλάτωνος Θεαίτητος, 167*

Η έννοια των χρηστών ηθών (ή αλλιώς του καθήκοντος κάθε ατόμου απέναντι στον εαυτό του και στο κοινωνικό σύνολο)⁸⁴ που απορρέει από την κοινωνική συνείδηση διαμορφώνεται ιστορικά και σταδιακά συνδέεται με την υποχρεωτικότητα των κανόνων δικαίου. Κατά συνέπεια πλέον η παραβίαση ηθικών κανόνων, που ήδη από την αρχαιότητα προκαλούσε αισχύνη στον παραβάτη, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με κυρώσεις από την κοινωνία.

Τα χρηστά ήθη αποτελούν μία *αόριστη νομική έννοια* και το κριτήριο καθορισμού τους είναι γενικό. Κάποιος επομένως αυστηρά προσδιοριζόμενος ορισμός θα αντίκειτο στον προορισμό τους ως γενική ρήτρα που συνίσταται στην εξειδίκευση της εκάστοτε αόριστης νομικής έννοιας από τον εφαρμοστή του δικαίου.

Τόσο η επιστήμη όσο και η νομολογία, σε μία προσπάθεια να βοηθήσουν και ίσως και να οριοθετήσουν ενίοτε τον δικαστή κατά την εξειδίκευση της έννοιας των χρηστών ηθών, προσπαθούν να προσεγγίσουν περιγραφικά την εν λόγω έννοια και τα προσδιορίζουν τα κριτήρια-εργαλεία του δικαστή.

Πολλοί ορισμοί έχουν διατυπωθεί για τα χρηστά ήθη. Ενδεικτικά θα αναφερθούν ορισμένες. Κατά τον Αριστόβουλο Μάνεση⁸⁵ πρόκειται για 'κανόνες κοινωνικής ηθικής'. Τον ορισμό συμπληρώνει ο Πέτρος

⁸⁴ Παρασκευάς Ιωάννης Θ., Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις, Αθήναι, 1983, σελ 53επ.

⁸⁵ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., Συνταγματικά Δικαιώματα, α'ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ' έκδοση, Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, 1982, σελ.62

Παραράς⁸⁶ ορίζοντας ότι τα ‘χρηστά ήθη είναι οι κανόνες κοινωνικής ηθικής με το περιεχόμενο που δίνουν σε αυτούς τα διδάγματα της κοινής πείρας και το θετικό δίκαιο.’ Η Πηνελόπη Αγαλλοπούλου⁸⁷ προχωρά ακόμη ένα βήμα και υποστηρίζει ότι ‘χρηστά ήθη είναι οι περί ηθικής και ιδιαίτερα περί κοινωνικής ηθικής απόψεις του μέσου κοινωνικού ανθρώπου’.

Υπάρχουν πάντως και ορισμοί οι οποίοι εντυπωσιάζουν σήμερα αλλά θα πρέπει να εξεταστούν στα πλαίσια της κοινωνίας στην οποία διαμορφώθηκαν. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι η έννοια που προσδίδει στα χρηστά ήθη ο Γεώργιος Κωστάρας⁸⁸ ο οποίος τα ορίζει ως ‘την κρατούσα ηθική αντίληψη του μέσου ανθρώπου της υγιούς κοινωνίας, τα οποία διαμορφώνονται υπό την επίδραση του Χριστιανισμού’. Πάντως, σχετικά με την εν λόγω άποψη, υπάρχουν ακόμα και σήμερα υποστηριχτές της όπως ο Αθανάσιος Ράικος⁸⁹ ο οποίος χαρακτηριστικά γράφει πως ‘Προέχον κριτήριο καθορισμού των χρηστών ηθών είναι αναμφίβολα η ηθική της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας, από την οποία επηρεάζεται ή, τουλάχιστον, τεκμαίρεται ότι επηρεάζεται η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού.’ Προς επίρρωση των απόψεών του επικαλείται τη γερμανική νομολογία και επιστήμη που αναγνωρίζουν τις θρησκευτικές τους αντιλήψεις ως ‘συστατικό στοιχείο του ηθικού νόμου’. Εν προκειμένω όμως αποφασιστική σημασία έχουν μόνο οι ηθικές αντιλήψεις του ελληνικού λαού και όχι και οι ηθικές ανυλήψεις του λαού των άλλων Κρατών.

Η έννοια των χρηστών ηθών δεν μπορεί να προσδιοριστεί με βάση κάποιον προϋπάρχοντα εξωσυνταγματικό κώδικα ηθικών αξιών, όπως π.χ. οι ηθικές αντιλήψεις της Εκκλησίας, ενόψει του γεγονότος ότι κατά τεκμήριο τις ασπάζονται οι συντριπτικά περισσότεροι Έλληνες. Αν ο συντακτικός νομοθέτης ήθελε να υιοθετήσει έναν τέτοιο κώδικα ηθικών αξιών θα μπορούσε ασφαλώς να το πράξει ευθέως και ρητά. Εφόσον κάτι τέτοιο δε συνέβη, δεν είναι επιτρεπτή η μέσω της ερμηνείας συνταγματοποίηση, στο σύνολό του και χωρίς παραπέρα κατά περίπτωση εξέτασή του, οποιουδήποτε προϋπάρχοντος κώδικα ή συστήματος⁹⁰.

---

⁸⁶ Παραράς Πέτρος Ι., Σύνταγμα 1985-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ’άρθρον, Νομοθεσία, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σελ.145

⁸⁷ Αγαλλοπούλου Πηνελόπη Χ., Βασικές έννοιες του Αστικού Δικαίου, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ.92επ.

⁸⁸ Κωστάρας Γεώργιος Ε., Έννοια και εφαρμογή του άρθρου 178 Α.Κ., ΕΕΝ 1980, τόμος 27, σελ.840

⁸⁹ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.409

⁹⁰ Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.17

Επομένως η έννοια των χρηστών ηθών είναι εμπειρικά προσδιορίσιμη κατά περίπτωση με βάση τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις.

Από τους ορισμούς που έχουν διατυπωθεί αυτός που διαφαίνεται ότι ανταποκρίνεται περισσότερο στην έννοια των χρηστών ηθών είναι του Γεωργίου Μπαλή⁹¹. Ο ίδιος ορίζει λοιπόν ως κριτήριο των χρηστών ηθών *‘ουχί ταίς περί ηθικής ατομικαί αντιλήψεις τού δικάζοντος ή άλλου ωρισμένου κοινωνικού κύκλου, αλλά ταίς ιδέες τού εκάστοτε κατά την γενικήν αντίληψην χρηστώς και εμφρόνως σκεπτομένου κοινωνικού ανθρώπου.’* Η γνώμη αυτή φαίνεται ότι επηρέασε και επικράτησε κατά την ερμηνεία των σχετικών διατάξεων του Αστικού Κώδικα⁹². Έτσι, οι ηθικές αντιλήψεις του εφαρμοστή του Συντάγματος ή των ενδιαφερομένων προσώπων ή ορισμένων κοινωνικών ομάδων δε λαμβάνονται υπόψιν κατά την κρίση του ζητήματος περί της συμφωνίας ή όχι μιας ανθρώπινης ενέργειας με τα χρηστά ήθη⁹³. Οι προσωπικές ηθικές αντιλήψεις π.χ. των ομοφυλοφίλων ή των διγάμων δεν έχουν σημασία κατά την κρίση του ζητήματος της συμφωνίας αντίστοιχα της ομοφυλοφιλίας ή της διγαμίας με τα χρηστά ήθη.

Ο δικάζων δικαστής καλείται επομένως να εξειδικεύσει τη γενική ρήτρα των χρηστών ηθών με κριτήρια αντικειμενικά και όχι με βάση τις προσωπικές του αντιλήψεις περί ηθικής που μπορεί να είναι συντηρητικότερες ή προοδευτικότερες του μέσου κοινωνικού ανθρώπου⁹⁴.

Η νομολογία φαίνεται πάντως να ακολουθεί την ερμηνεία του Γεωργίου Μπαλή και ορισμένες φορές ρητά τον επικαλείται για να εξειδικεύσει την έννοια των χρηστών ηθών⁹⁵. Αξίζει να αναφερθεί (και πάλι ενδεικτικά) τμήμα του σκεπτικού μιας σχετικά πρόσφατης απόφασης του Εφετείου Θεσσαλονίκης του 2001⁹⁶ που ορίζει μεταξύ άλλων ότι *‘... κριτήριο του εάμ συγκεκριμένη συμπεριφορά ενέχει αντίθεση προς τα χρηστά ήθη αποτελεί το, κατά τον κρίσιμο χρόνο και στον αντίστοιχο χώρο, κοινό περί της επιβαλλόμενης συμπεριφοράς*

⁹¹ Μπαλή Γεωργίου Α., Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου, έκδοση 8^η, Π.Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1961, σελ.182

⁹² βλ. Τις γνωμοδοτήσεις των Γαζή Α.- Χιωτέλλη Α., Γεωργιάδη Α., Σταθόπουλου Μ., Παπανικολάου Π., ΝοΒ 1992, τόμος 40, σελ.470επ., 495επ., 498, 513επ. αντίστοιχα

⁹³ Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.408-409

⁹⁴ Λιβιεράτος Ξ.Κ., Περί της ακυρώσεως των συμβάσεων λόγω συνδρομής των προϋποθέσεων των προβλεπομένων υπό των άρθρων 178 και 179 του Α.Κ., ΝοΒ 1967, τόμος 15, σελ.388

⁹⁵ βλ. ενδεικτικά Α.Π. 326/1974 (Τμήμα Α΄) , ΝοΒ 1974, τόμος 22, σελ.1297επ. – Α.Π. 925/1991 (Τμήμα Α΄) , ΝοΒ 1992, τόμος 40, σελ. 550επ.

⁹⁶ ΕφΘεσ. 1324/2001, Αρμενόπουλος 2003 Β, σελ.1442επ.

συναίσθημα, το οποίο εκφράζεται στις σχετικές αντιλήψεις του μέσου κοινωνικού ανθρώπου που σκέφτεται με χρηστότητα και σύνεση. Προκειμένου να κριθεί αν στη συγκεκριμένη περίπτωση συμπεριφοράς υπάρχει αντικειμενική αντίθεση, υπό την ανωτέρω έννοια, προς τα χρηστά ήθη συνεκτιμώνται τα κίνητρα, ο επιδιωκόμενος σκοπός του υποκειμένου της συμπεριφοράς, το είδος των μέσων που χρησιμοποιήθηκαν για την επίτευξη του θεμιτού, τυψόν, σκοπού και όλες οι λοιπές περιστάσεις πραγμάτωσης της συμπεριφοράς. ...’

Αυτό που αποτελεί κοινό στοιχείο τους ορισμούς των χρηστών ηθών είναι οι επιταγές της κοινωνικής ηθικής. Υπάρχουν όμως ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα, δηλαδή ως προς το εάν η επίκληση της κοινωνικής ηθικής αρκεί για τον προσδιορισμό της έννοιας των χρηστών ηθών, ορισμένες αμφιβολίες. Έτσι, έχει υποστηριχθεί πως θα πρέπει να προσδιοριστούν πιο συγκεκριμένα κριτήρια. Σύμφωνα με μία άποψη⁹⁷, προσφορότερο κριτήριο για την εξειδίκευση των χρηστών ηθών είναι η ‘δημόσια τάξη’, όπως νοείται κυρίως στο άρθρο 33 Α.Κ. Με τον όρο ‘δημόσια τάξη’ νοούνται οι θεμελιώδεις αντιλήψεις ηθικού, κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα που απορρέουν από το θετικό δίκαιο. Πρόκειται βέβαια για άλλη μία γενική ρήτρα όπως και τα χρηστά ήθη αλλά ενέχει λιγότερο κίνδυνο καθόσον οι θεμελιώδεις αρχές που απορρέουν από το θετικό δίκαιο, το οικονομικό σύστημα και η συνταγματική τάξη αποτρέπει τη δυνατότητα να προβάλλει ο δικαστής την υποκειμενική του αντίληψη και παρέχει κριτήρια αντικειμενικά για την όσο το δυνατόν πιο υπεύθυνη εξειδίκευση της γενικής ρήτρας των χρηστών ηθών. Μία άλλη θεώρηση⁹⁸ υποστηρίζει πως ως χρηστά ήθη πρέπει να νοηθούν, εκτός από τις επιταγές της κρατούσας κοινωνικής ηθικής και οι θεμελιώδεις ηθικές, πνευματικές, πολιτειακές, οικονομικές αντιλήψεις στις οποίες στηρίζεται η κοινωνία μας. Συγκεκριμένα, περαιτέρω κριτήριο για την εξειδίκευση της έννοιας των χρηστών ηθών θα πρέπει να είναι οι αναλλοίωτες αρχές στις οποίες στηρίζεται η έννομη τάξη και οι δικαιοτικές αρχές και μόνιμες αξίες που ενυπάρχουν στο δίκαιο. Έτσι, αποκλείεται το ενδεχόμενο να αντιστρατεύονται στην έννομη τάξη οι επιταγές της ηθικής.

Σε κάθε όμως περίπτωση η επίκληση των ‘χρηστών ηθών’ δε μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρόσχημα για την άνωθεν επιβολή συγκεκριμένων προτύπων κοινωνικής συμπεριφοράς που οδηγούν στην ισοπέδωση της προσωπικότητας καθενός ατόμου. Έτσι, οι οποιεσδήποτε αποκλίνουσες συμπεριφορές, εφόσον παραμένουν στην ιδιωτική-ατομική σφαίρα και δεν προσλαμβάνουν οποιαδήποτε ευρύτερη, δημόσια

⁹⁷ Λαδάς Π., Η ακυρότης της δικαιοπραξίας λόγω αντιθέσεως εις τα χρηστά ήθη, 1979, σελ.41επ.

⁹⁸ Γεωργιάδης – Σταθόπουλος, Αστικός Κώδιξ, Κατ’άρθρο ερμηνεία, IV, Ειδικό Ενοχικό (άρθρα 741-946) , Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν.Σάκκουλας, σελ.724επ.

σημασία δεν μπορούν κατ'αρχήν να αξιολογηθούν υπό το πρίσμα των χρηστών ηθών, ούτε βέβαια να αποτελέσουν αντικείμενο νομοθετικών περιορισμών πάνω σε αυτή τη βάση. Στο πλαίσιο, επομένως, αυτό θα μπορούσε να γίνει λόγος για ένα 'δικαίωμα στη διαφορετικότητα'⁹⁹.

στ2) Πρόκειται για γενική ρήτρα;

Τα 'χρηστά ήθη' που κατοχυρώνονται στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος ως οριοθέτηση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας¹⁰⁰ αντικατέστησαν τον όρο 'ηθικός νόμος', τον οποίο χρησιμοποιούσε το Κυβερνητικό Σχέδιο Συντάγματος σύμφωνα με το γερμανικό πρότυπο¹⁰¹.

Το ζήτημα που πρόκειται να εξεταστεί είναι αν τα 'χρηστά ήθη' με την έννοια που προεκτέθηκε αποτελούν ή όχι γενική οριοθέτηση (ή περιορισμό κατ'άλλους) που εφαρμόζεται σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα. Ας δούμε λοιπόν τις χαρακτηριστικότερες τάσεις της σημερινής επιστήμης.

Ο **Αθανάσιος Ράικος**¹⁰² ενώ θεωρεί πως οι 'περιορισμοί' των δικαιωμάτων των άλλων και του Συντάγματος είναι αυτονόητοι για όλα τα 'ατομικά δικαιώματα' και πως η αναφορά τους στη διάταξη έχει καθαρά αναγνωριστική σημασία, δεν πράττει το ίδιο και για τα χρηστά ήθη επικαλείται την γερμανική επιστήμη και νομολογία προς επίρρωση των απόψεών του. Συγκεκριμένα, και στη Γερμανία υπάρχουν διχογνωμίες. Οι **H.V.Mangoldt - Fr.Klein** υποστηρίζουν την άμεση εφαρμογή των τριών συνταγματικών περιορισμών της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας σε όλες τις επί μέρους ατομικές

⁹⁹ Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.171επ.

¹⁰⁰ ΠολΠρΘεσ/νίκης 16923/2003, Αρμενόπουλος 2004, τόμος α',σελ.54επ. – ΣτΕ 175/1990 – ΣτΕ 2733/1988

¹⁰¹ Την αντικατάσταση αυτή πρότεινε ο βουλευτής Γ.Α.Μαγκάκης με την ακόλουθη αιτιολογία: «Η έκφρασις ο 'ηθικός νόμος' είναι ασφαλώς πολύ ωραία, αλλά φοβάμαι ότι θα μας δημιουργήσει ενδεχομένως προβλήματα. Γιατί ο ηθικός νόμος, ως γνωρίζετε καλύτερα από μένα, είναι φαινόμενον και της ηθικής αυτονομίας του ανθρώπου. Είναι υποκειμενικός και επομένως κάποιος μπορεί να επικαλεσθή κάποια ώρα τον ιδικό του ηθικό νόμο. Και θα είναι πράγματι ο δικός του ηθικός νόμος. Επομένως εδώ θέλουμε να πούμε κάτι άλλο, εδώ, εννοούμε τον κοινωνικό ηθικό νόμο, που στη γλώσσα μας αποδίδεται με τον όρο 'χρηστά ήθη'...» Βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος του 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, σελ.418

¹⁰² Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ. Ν.Σάκκουλας, 2002, σελ.176επ.

ελευθερίες, εφόσον και καθόσον αυτές δεν κατοχυρώνονται με τους ίδιους ή άλλους περιορισμούς. Κατά τη γνώμη αυτή οι εν λόγω περιορισμοί είναι *γενικοί άμεσοι συνταγματικοί περιορισμοί*, οι οποίοι ισχύουν και για τις ειδικές ατομικές ελευθερίες. Επίσης, ο **G.Durig** υποστηρίζει την *έμμεση (ανάλογη) εφαρμογή* των περιορισμών στις ειδικές ατομικές ελευθερίες. Η έμμεση εφαρμογή των περιορισμών της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας στις ειδικές ατομικές ελευθερίες στηρίζεται κατ'αυτόν στη σημασία της διάταξης ως ρυθμιστικής αρχής του αντικειμενικού συνταγματικού δικαίου, η οποία αποκλείει κατά την ερμηνεία και εφαρμογή τους τις δύο ακραίες περιπτώσεις της απεριόριστης κρατικής εξουσίας και της απεριόριστης ατομικής ελευθερίας.

Οι προεκτειθέμενες απόψεις και ιδίως η άποψη περί της άμεσης εφαρμογής των περιορισμών της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας στις άλλες ατομικές ελευθερίες απορρίφθηκαν από άλλους ερμηνευτές του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης. Την εφαρμογή των περιορισμών και στα άλλα ατομικά δικαιώματα αποκρούει και η νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου. Ο Έλληνας Συνταγματολόγος συντάσσεται με την τελευταία άποψη και θεωρεί πως η άμεση ή έμμεση εφαρμογή των περιορισμών και στα άλλα ατομικά δικαιώματα *αποκλείεται* ήδη ενόψει της αναμφίβολης σχέσεως του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος ως γενικής απέναντι στις άλλες ειδικές διατάξεις. Υποστηρίζει πως η αντίθετη γνώμη θέτει σε εμάς υπό την επιφύλαξη των χρηστών ηθών και εκείνα τα ατομικά δικαιώματα, που δεν περιλαμβάνουν αυτήν, κι έτσι τα σχετικοποιεί, πράγμα που δε θέλησε ο συντακτικός νομοθέτης. Κατ'αυτόν υπέρ της άποψης του συνηγορεί και το *επιχείρημα εξ αντιδιαστολής* από τη διάταξη του άρθρου 13 παρ.2 εδ.β' του Συντάγματος που κατοχυρώνει την ελευθερία της λατρείας και υπό την επιφύλαξη των χρηστών ηθών. Τέλος ισχυρίζεται ότι η αντίθετη άποψη δεν είναι πλέον υποστηρίξιμη υπό το αναθεωρημένο Σύνταγμα ενόψει της διάταξης του άρθρου 25 παρ.1 εδ.δ' που ως περιορισμούς που προβλέπονται 'απευθείας από το Σύνταγμα' εννοεί προφανώς εκείνους οι οποίοι προβλέπονται από τις ειδικές διατάξεις του που προστατεύουν τα επιμέρους ατομικά δικαιώματα.

Ο **Δημήτριος Τσάτσος**¹⁰³ τάσσεται εξίσου *αρνητικά* επί του ζητήματος. Συγκεκριμένα, αναγνωρίζει το γεγονός πως η νομολογία του **ΣτΕ** επιχειρεί τη σχετικοποίηση των ανεπιφύλακτων θεμελιωδών δικαιωμάτων βασιζόμενη στο άρθρο 5 παρ.ι γεγονός που προϋποθέτει πως η αρχή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας έτσι όπως αναγνωρίζεται στη διάταξη αποτελεί ένα είδος *γενικού θεμελιώδους*

---

¹⁰³ Τσάτσος Δημήτριος Θ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988, σελ.267επ.

δικαιώματος ελευθερίας του οποίου το περιεχόμενο βρίσκει ειδικές εφαρμογές στα κατ' ιδίαν θεμελιώδη δικαιώματα που θεσπίζει το Σύνταγμα. Εφόσον λοιπόν το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος δε θεσπίζεται ως ανεπιφύλακτο αλλά αντίθετα περιέχει την ρητή επιφύλαξη «...εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη» και με δεδομένο πως όλα τα ειδικά θεμελιώδη δικαιώματα του Συντάγματος αποτελούν ειδικές εφαρμογές του άρθρου 5 παρ.1, συνάγεται ότι η παραπάνω τριαδική ρύθμιση ισχύει για κάθε θεμελιώδες δικαίωμα.

Σύμφωνα όμως με τον συνταγματολόγο η προαναφερόμενη άποψη προσκρούει σε βασικούς κανόνες ερμηνείας του δικαίου και ειδικότερα του Συντάγματος και επομένως είναι λανθασμένη. Προσκρούει στην αρχή πως *ο ειδικός κανόνας υπερισχύει του γενικού* και η σχέση του δικαιώματος του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος με τα κατ'ιδίαν θεμελιώδη δικαιώματα είναι τέτοια σχέση όχι μόνο ως προς το πεδίο προστασίας αλλά εξίσου και ως προς το θέμα του περιορισμού του δικαιώματος. Επικαλούμενος, τέλος, το άρθρο 25 παρ.1 *δέχεται* και ως προς τα ανεπιφύλακτα δικαιώματα τον *διπλό περιορισμό* χάριν του Συντάγματος και των δικαιωμάτων των άλλων.

Ο **Π.Δ.Δαγτόγλου**¹⁰⁴ απορρίπτει επίσης την εφαρμογή της 'τριάδας των περιορισμών' σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα, ωστόσο *κάνει δεκτή* την εφαρμογή του άρθρου 5 παρ.1 εξαιρετικά σε μία περίπτωση, της οικονομικής ελευθερίας. Συγκεκριμένα αναγνωρίζει την τριαδική ρύθμιση ως *περιορισμούς της οικονομικής ελευθερίας* σε συνδυασμό με το άρθρο 106 παρ.2 του Συντάγματος που αφορά στην οικονομική ελευθερία και συμπληρώνει τους γενικούς περιορισμούς.

Ο **Αριστόβουλος Μάνεσης**¹⁰⁵ παρατηρεί για το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας ότι ο συντακτικός νομοθέτης με τη διάταξη αυτή *προβαίνει σε μία γενική οριοθέτηση* της άσκησης των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών δικαιωμάτων, θέτοντας τα πλαίσιά τους: τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη' και αναγνωρίζει τη *συνδυαστική εφαρμογή* της διάταξης με άλλη διάταξη του Συντάγματος ή της κοινής νομοθεσίας.

Ο **Θεοδόσης Γεράσιμος**¹⁰⁶ διαμορφώνει μία νέα προσέγγιση του ζητήματος καθώς υποστηρίζει ότι *λανθασμένα* γίνεται λόγος για τριάδα περιορισμών του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της

---

¹⁰⁴ Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμος β', 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, σελ.1172επ. και 1337επ.

¹⁰⁵ Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., Συνταγματικά Δικαιώματα, α'ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ' έκδοση, Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 115επ.

¹⁰⁶ Γεράσιμος Θεοδόσης, Χρηστά ήθη και Σύνταγμα, Κριτική Επιθεώρηση, 1999, σελ.56

προσωπικότητας. Θεωρεί ότι ήδη από την γραμματική ερμηνεία των δύο διατάξεων καθίσταται σαφές ότι τα δικαιώματα των άλλων αποτελούν τον ουσιαστικό περιορισμό του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, συμπέρασμα που και η ιστορική ερμηνεία επικουρεί. Στο Σύνταγμα ή στα χρηστά ήθη πρέπει επομένως να πηγάζουν τα δικαιώματα των άλλων για να περιορίζουν το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Στην ουσία πρόκειται για ‘περιορισμούς περιορισμών’ και όχι για πρόσθετους περιορισμούς, αν και η αναφορά στα χρηστά ήθη κατ’αυτόν συνοθυλεύει επικίνδυνα την συνταγματική νομιμότητα.

Η **Ιωάννα Καραγιαννοπούλου-Λελούδα**¹⁰⁷ αναγνωρίζει ότι η άσκηση από ένα άτομο ενός δικαιώματός του δεν πρέπει να εμποδίζει τα άλλα άτομα να ασκούν ελεύθερα τα δικαιώματά τους αυτά και παρατηρεί ότι στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος τίθενται *όρια της άσκησης των ατομικών ελευθεριών*. Χαρακτηρίζει τα όρια σαν γενικά και αφηρημένα και τα αντιδιαστέλλει με τα ειδικά όρια που συνιστούν οι διάφοροι επιμέρους περιορισμοί που επιβάλλονται από το ίδιο το Σύνταγμα σαν συνέπεια των γενικών ορίων και σαν φαινόμενο αναγκαίο της σύγχρονης εποχής.

Ορθότερη, νομίζω, θα πρέπει να θεωρηθεί η άποψη του **Ανδρέα Δημητρόπουλου**¹⁰⁸ καθόσον εμφανίζεται ιδιαίτερα συστηματοποιημένη και εμπειριστατωμένη χωρίς την ύπαρξη ασυνέπειας λεγομένων όπως σε κάποιους από τους παραπάνω και συνάδει με τη νομολογία¹⁰⁹. Ο συνταγματολόγος υποστηρίζει την εφαρμογή της τριαδικής ρύθμισης του άρθρου 5 παρ.1 σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα ως *γενική οριοθετική ρήτρα*. Κατ’αυτόν, το επιχείρημα εξ αντιδιαστολής για την ειδική αναφορά των χρηστών ηθών στα άρθρα 13 παρ.2 εδ.γ’ και 93 παρ.2 του Συντάγματος που χρησιμοποιούν όσοι απορρίπτουν την γενική εφαρμογή της διάταξης δεν πείθει καθόσον και στο άρθρο 16 για παράδειγμα αναφέρεται ειδικά το Σύνταγμα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν αποτελεί γενική οριοθέτηση, γεγονός που και οι ίδιοι αποδέχονται. Επίσης απορρίπτει και το έτερο επιχείρημα ότι η διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 ως γενική υποχωρεί έναντι των άλλων διατάξεων ως ειδικών καθόσον δεν αποκλείεται η ταυτόχρονη εφαρμογή τους.

Τα χρηστά ήθη ως γενική ρήτρα εφαρμόζονται σε κάθε περίπτωση και συντρέχουν με τις ειδικές ρυθμίσεις και ασφαλώς δεν αποκλείονται από αυτές. Η ορθή άποψη, που είναι σύμφωνη και με τη

---

¹⁰⁷ Καραγιαννοπούλου-Λελούδα Ιωάννα, Σύγχρονη εφαρμογή των ορίων των ατομικών ελευθεριών, ΤοΣ 1980, τόμος στ’, σελ. 567επ.

¹⁰⁸ Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος γ’, Ημίτομος Ι, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 186επ.

¹⁰⁹ Πρωτοδικείο Αθηνών 17115/1988

γενικότερη τάση στη σύγχρονη εποχή για *‘ηθικοποίηση του δικαίου’* απαιτεί την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων σύμφωνα με τα χρηστά ήθη. Στις μέρες μας, μπορεί να υποστηριχθεί ότι κάθε προσβολή της ανθρώπινης αξίας και των συνταγματικών δικαιωμάτων που την εξειδικεύουν, έρχεται σε αντίθεση με τα χρηστά ήθη.

Όπως προκειμένου για το Σύνταγμα και τα δικαιώματα των άλλων, έτσι και για τα χρηστά ήθη, ο συντακτικός νομοθέτης δεν παρέχει εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να εισάγει, είτε ορίζοντας την έννοια των χρηστών ηθών, είτε με οποιοδήποτε άλλο τρόπο, περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών αποσκοπεί στην αποτροπή κάθε ανήθικης άσκησης θεμελιώδους δικαιώματος. Δεσμεύει κατά συνέπεια τον κοινό νομοθέτη, ο οποίος δε μπορεί με το κοινό δίκαιο να επιτρέπει την αντίθετη προς τα χρηστά ήθη άσκηση ποιουδήποτε δικαιώματος. Ταυτόχρονα δεν αποτελεί η ρήτρα των χρηστών ηθών διάυλο ασφυκτικών νομοθετικών περιορισμών. Η έννοια των χρηστών ηθών, αν και δεν υπάρχει ρητή επιφύλαξη νόμου υπάγεται αναμφισβήτητα στην γενική ρυθμιστική αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη που ελέγχεται ως προς την συμφωνία της με το Σύνταγμα ώστε να μην εισάγονται αδικαιολόγητες οριοθετήσεις.

4) ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και τα δικαιώματα συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας έτσι όπως κατοχυρώνονται στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος, αποτελούν ένα *‘μητρικό δικαίωμα’*, μία γενική κατευθυντήρια συνταγματική αρχή αλλά ταυτόχρονα αναπτύσσει πλήρη νομική δύναμη. Η τριαδική ρύθμιση *‘δικαιώματα των άλλων, Σύνταγμα, χρηστά ήθη’* αποτελεί οριοθέτηση και όχι περιορισμό του δικαιώματος καθόσον προσδιορίζει το περιεχόμενό του χωρίς να παρεισφρείει σε αυτό με σκοπό τη συρρίκνωσή του. Δύο τάσεις έχουν κυρίως διαμορφωθεί σχετικά με το θέμα της γενικής εφαρμογής της τριαδικής οριοθέτησης και είναι οι εξής: α) Όσοι δέχονται την γενική οριοθετική λειτουργία των *‘δικαιωμάτων των άλλων’* και του *‘Συντάγματος’* μη αποδεχόμενοι την οριοθέτηση των *‘χρηστών ηθών’* και υποστηρίζουν τον αποκλεισμό της διάταξης του άρθρου 5 παρ.1 από τις ειδικές διατάξεις β) Όσοι δέχονται

την εφαρμογή της τριαδικής οριοθέτησης σε όλα τα συνταγματικά δικαιώματα και ενίοτε την συνεφαρμογή γενικής και ειδικής συνταγματικής διάταξης και θεωρούν την εν λόγω τριάδα ως γενικότερες αντικειμενικές συνταγματικές αρχές που αφορούν τη γενικότερη δράση του ατόμου.

Συμπαρατασσόμαστε με την δεύτερη άποψη καθώς διαθέτει συστηματοποιημένη και εμπειριστατωμένη επιχειρηματολογία και ανταποκρίνεται στην σύγχρονη ανάγκη 'ηθικοποίησης του δικαίου' που είναι πρόδηλη στις μέρες μας.

5) ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος του 1975 που κατοχυρώνει το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας περιέχει την εξής επιφύλαξη: «...εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.». Η εν λόγω ρύθμιση έχει εγείρει διαφωνίες σε επιστήμη και νομολογία κυρίως σχετικά με την εφαρμογή της ή όχι στα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα. Στην παρούσα εργασία με τίτλο *'Το ζήτημα της εφαρμογής της τριαδικής ρύθμισης του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος'* επιχειρήθηκε, μετά από μία συνοπτική παρουσίαση της διάταξης (ιστορία, νομική φύση, περιεχόμενο ,φορείς) και μία προσπάθεια διασαφήνισης ορισμένων θεμάτων (της επιφύλαξης νόμου και των οριοθετήσεων και περιορισμών), να αναλυθεί η τριαδική ρύθμιση. Συγκεκριμένα, εξετάστηκε κάθε επιμέρους τμήμα ('Σύνταγμα, δικαιώματα των άλλων, χρηστά ήθη') ξεχωριστά και ερευνήθηκε αν αποτελεί ή όχι (σύμφωνα με θεωρία και νομολογία) ρύθμιση η οποία εφαρμόζεται μόνο στο άρθρο 5 παρ.1 ή σε όλα τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα.

SUMMARY

The article 5 par.1 of the Constitutional Law of 1975 which mentions the freedom of the development of personality has this regulation "... if does not insults the rights of other and does not break

Constitutional Law or moral ethics.” This article has provoked disagreements in theory and courts mainly as far as it concerns its application or not in the remaining constitutional rights. In this paper which is called “The issue of the application of the three parties mentioned in the article 5 par.1 of the Constitutional Law” is desired, after a brief presentation of the article and certain subjects, to analyze the so called “regulation among three parties”. After having studied each issue separately, is examined whether the ‘regulation among three parties’ is used or not (according to the theory and courts) only in the article 5 par.1 or in all constitutional rights.

6) ΛΗΜΜΑΤΑ

Άρθρο 5 παρ.1, Ελευθερία ανάπτυξης προσωπικότητας, Οριοθετήσεις, Περιορισμοί, Χρηστά ήθη, Σύνταγμα, Δικαιώματα των άλλων, Χρηστότητα, Κοινωνικότητα, Συνταγματική νομιμότητα

ENTRIES

Article 5 par.1, Freedom of the development of personality, Definers, Restrictions, Moral ethics, Constitutional Law, Rights of other, Morality, Sociability, Constitutional Legality

7) ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

- Α.Π. 326/1974 (Τμήμα Α΄) , ΝοΒ 1974, τόμος 22, σελ.1297επ.
- ΣτΕ 4590/76, Γ΄Τμήμα, ΤοΣ 1977, σελ.163_
Ή σύμφωνα με το άρθρο 1 του ν.δ. 1970/72 απαγόρευση στους κατώτερους αξιωματικούς των σωμάτων ασφαλείας της συνάψεως γάμου άνευ αδείας του

αρχηγού του Σώματος, δεν προσκρούει στο άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος, εφόσον βεβαίως αυτός ο περιορισμός δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος.’

- ΣτΕ 595/1977, ΤοΣ 1977, τόμος 3, σελ.327επ.

- ΣτΕ 2040/1977, ΤοΣ 1977, τόμος 3, σελ.457-458_
‘Η νομοθετική εξουσία δεν παρακωλύεται από τα άρθρα 5 και 22 του Συντάγματος στο να θέτει αντικειμενικούς και δικαιολογούμενους χάριν δημοσίου και κοινωνικού συμφέροντος περιορισμούς, που να αφορούν τον τόπο ή τον τροπο ασκήσεως ορισμένης δραστηριότητας ή επαγγέλματος.’

- ΣτΕ 2209/1977 του Γ΄Τμήματος, ΤοΣ 1977, τόμος 3, σελ.636επ._
‘Η ανάγνωση του Ριζοσπάστη και η συναναστροφή με άτομα προσκείμενα σε αριστερές οργανώσεις από οπλίτη της Χωροφυλακής, δεν συνιστά λόγο αποτάξεώς του από το Σώμα.’

- ΣτΕ 3878/1979, ΤοΣ 1980, τόμος 6, σελ.376

- ΣτΕ 2235/1979, ΤοΣ 1980, τόμος 6, σελ.182

- ΣτΕ 4126/1980, ΤοΣ 1981, τόμος 7, σελ.681επ._ ‘Υπόθεση απαγόρευσης άσκησης ιδιωτικού ιατρικού επαγγέλματος σε μέλη του διδακτικού προσωπικού εκπαιδευτικών παραρτημάτων ιατρικών σχολών.’

- Εφετείο Αθηνών 10168/82, ΝοΒ 1983, τόμος 31, σελ. 242επ._
‘Υπόθεση αποκήρυξης της πατρότητας από πατέρα και τέκνο.’

- ΣτΕ 4665/88, ΤοΣ 1988

‘...είναι καταρχήν επιτρεπτή η άσκηση επαγγελμάτων που δεν ρυθμίζονται από την νομοθεσία, διότι, εν όψει των κανόνων της παρ.1 του άρθρου 5, δεν μπορεί να συναχθεί απαγόρευση άσκησης ορισμένης επαγγελματικής δραστηριότητας από το γεγονός και μόνον ότι δεν έχει θεσπιστεί σχετική νομοθετική ρύθμιση.’

- Πρωτοδικείο Αθηνών 17115/1988_βλ. www.dsnet.gr
Προσωπικότητα.Θρησκείες.Κατάχρηση δικαιώματος.Κινηματογράφος.
‘Εστω και αν κίνητρο του δημιουργού κινηματογραφικής ταινίας, που επιχειρεί την αναπαράσταση της ζωής του Ιησού Χριστού, υπήρξε η καλλιτεχνική δημιουργία, δεν υπάρχει προστατευόμενο δικαίωμα που θα μπορούσε να τεθεί ως αντιμέτωπο του δικαιώματος της προσωπικότητας εκείνων, των οποίων προσβάλλεται το θρησκευτικό συναίσθημα από την ταινία αυτή που διακωμωδεί και χλευάζει το Χριστό.’

Πρόεδρος ο κ. Δ. ΛΟΒΕΡΔΟΣ

Δικηγόροι οι κ. κ. Παπουτσιδάκης, Κ. Σταματελάτος, Χ. Μαγγίνας, Δ. Πουλέας, Φ. Κουβέλης, Δ. Λιαρομάτης, Ι. Πασχαλίδης, Δ. Σέργιος, Κ. Μεταξόπουλος, Α. Μεταξόπουλος, Ν. Κωνσταντόπουλος, Ε. Ζαφειρίου, Ν. Ρίγγας

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 57 παρ. 1 εδ. α' ΑΚ, όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητα του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον. Κατά τις διατάξεις του άρθρου 59 ΑΚ, στην περίπτωση του παραπάνω άρθρου το δικαστήριο με την απόφασή του, ύστερα από αίτηση αυτού που έχει προσβληθεί και αφού λάβει υπόψη το είδος της προσβολής, μπορεί επί πλέον να καταδικάσει τον υπαίτιο, να ικανοποιήσει την ηθική βλάβη αυτού που έχει προσβληθεί. Η ικανοποίηση συνίσταται σε πληρωμή χρηματικού ποσού, σε δημοσίευμα ή σε οτιδήποτε επιβάλλεται από τις περιστάσεις. Από τις διατάξεις αυτές αλλά και από άλλες διατάξεις του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου προκύπτει, **ότι το δίκαιο ανάγει τον άνθρωπο σε αυτοτελές αντικείμενο προστασίας και επιβάλλει το σεβασμό της προσωπικότητάς του από τους τρίτους.** Η προσωπικότητα εμφανίζεται εξωτερικά με διάφορες εκφάνσεις, ενώ με τη γενική ρήτρα περί της παρανόμου προσβολής της επιτυγχάνεται ο εντοπισμός, αλλά και η διεύρυνση των εκφάνσεων της προσωπικότητας, εκείνων δηλ. που κατα την επιστήμη και τις κοινωνικές και τις συναλλακτικές αντιλήψεις, θεωρούνται προστατεύσιμες. Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας αποτελεί ιδιαίτερη κατηγορία δικαιώματος, που δεν υπάγεται στα γνωστά, από τη θεωρία του ρωμαϊκού δικαίου, είδη δικαιωμάτων και ως εκ τούτου έχει δική του φυσιογνωμία στο σύγχρονο ιδιωτικό δίκαιο. Είναι δικαίωμα που ενδιαφέρει τη δημόσια τάξη, μη περιουσιακό, απόλυτο, δηλ. ο φορέας του μπορεί να στραφεί κατα παντός τρίτου που το διαταράσσει, αυτοτελές για κάθε πρόσωπο και επομένως δεν μπορεί να ανήκει σε πλείονες από κοινού, ενιαίο υπό την έννοια, ότι δεν υπάρχουν περισσότερα επί μέρους δικαιώματα αλλά ένα δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας, οι ειδικότερες εκδηλώσεις του οποίου εμφανίζονται υπό τύπον "εκφάνσεων" του ενιαίου αυτού δικαιώματος και γι' αυτό το λόγο αποκλείεται στο πρόσωπο του αυτού φορέα δημιουργία σχέσεως και συνεπώς, "συγκρούσεως" δικαιωμάτων επί της ίδιας προσωπικότητας (βλ. Γ. Πλαγιαννάκος, Το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας ΕλλΔνη 7. 101 επ., Σούρλας, εν ΕρμΑΚ Εισαγ. αρθρ. 57-60, αριθ. 14, 17, 22, 40-42, Α. Τούσης, Γεν. Αρχ. 1962 παρ. 34 σ. 229, Αν. Γαζής, Η σύγκρουσις των δικαιωμάτων 1959. 58, ΟΛΑΠ 812/1980 ΝοΒ. 29. 79 επ., ΕφΑΘ 1013/1987) Προσβολή της προσωπικότητας υπάρχει σε κάθε πράξη τρίτου προσώπου με την οποία διαταράσσεται, κατα τη στιγμή της προσβολής, η υπάρχουσα κατάσταση ως προς τις διάφορες εκφάνσεις της προσωπικότητας. Δεν αρκεί όμως απλή προσβολή αλλά επι πλέον απαιτείται να είναι και παράνομη. Το παράνομο είναι ευχερές να διακριβωθεί, όταν υπάρχει διάταξη που απαγορεύει συγκεκριμένη πράξη και προσβάλλει κάποια "έκφανση" της προσωπικότητας, ανεξάρτητα σε ποιο τμήμα του δικαίου, όπως, αντίθετα, το παράνομο δεν υπάρχει στις περιπτώσεις που το δίκαιο δίνει ρητώς δικαίωμα προσβολής ορισμένων εκφάνσεων της προσωπικότητας του άλλου (αρθ. 284, 282 ΑΚ, 22 ΠΚ). *Όταν δεν συμβαίνει αυτό και ενόψει του ότι το επί τις ίδιας προσωπικότητος δικαίωμα του ενός διασταυρώνεται με το αντίστοιχο δικαίωμα των άλλων, τότε ανακύπτει το πρόβλημα της αξιολογήσεως και της σταθμίσεως "αξιών" εκατέρωθεν δικαιωμάτων, ποιο δικαίωμα, ποιο συμφέρον, ποιο έννομο αγαθό είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση σπουδαιότερο από το άλλο και μέχρι ποιου σημείου φθάνει η νομική σημασία καθ' ενός απ' αυτά, στην περιοχή του δικαιώματος επί της ίδιας προσωπικότητος, επί τη βάσει γενικών αρχών, που συνάγονται είτε από το συνολικό*

πνεύμα της νομοθεσίας και τις επί μέρους διατάξεις από το πνεύμα των οποίων μπορεί να αρσθεί κανείς τις κατα προτίμηση γενικότερες τάσεις και κατευθύνσεις της νομοθεσίας, είτε από το πολιτιστικό ιδεώδες του οποίου φέρει τη σφραγίδα η έννομη τάξη και του επί του ιδεώδους τουτου θεμελιωμένου "πίνακος αξιών" (βλ. Γ. Πλαγιαννάκος ο.π. σ. 170 και εκεί παρ. Γερμ. Ακυρ. ΝοΒ 10.942). Με βάση την αξιολόγηση αυτή θα υπερισχύσει το σπουδαιότερο δικαίωμα και μόνο, αν το δικαίωμα αυτο είναι το δικαίωμα εκείνου που προσβάλλει την προσωπικότητα του άλλου, η προσβολή δεν θα είναι παράνομη, εκτός εάν η ενάσκηση του επικρατέστερου δικαιώματος είναι ανεπίτρεπτη, κατα το άρθρο 281 ΑΚ, γιατί, υπο τις συγκεκριμένες συνθήκες, **αντίκειται προφανώς στην καλή πίστη ή τα χρηστά ήθη ή υπερβαίνει προφανώς τα όρια που διαγράφει ο κοινωνικός ή οικονομικός σκοπός του κατα προτίμηση προστατευόμενου αυτού δικαιώματος.** Απο την πλευρά εκείνου που προσβάλλει την προσωπικότητα του άλλου δεν απαιτείται πταίσμα - δόλος ή αμέλεια - εκτός εάν ζητείται αποζημίωση, κατα τις περί αδικοπραξιών διατάξεις ή κοινοποίηση της ηθικής βλάβης. Εξάλλου, η προσωπικότητα του ανθρώπου που προστατεύεται και απο σειρά διατάξεων του ισχύοντος Συντάγματος, ως προς τα ατομικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες. Οι διατάξεις αυτές και οι αντίστοιχες διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου τελούν μεταξύ τους σε εσωτερική λογική και νομική ενότητα, οπότε, βάσει της θεωρίας των "ανταλλακτικών επενεργειών" στην περιοχή του ιδιωτικού δικαίου, των ατομικών δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών που θεσπίζονται απο το Σύνταγμα, η νομική σημασία των συνταγματικών αυτών δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν εξαντλείται στις μεταξύ του κράτους, ως πολιτειακής εξουσίας, και των πολιτών σχέσεις αλλά επεκτείνεται και στις μεταξύ των πολιτών, ως υποκειμένων ιδιωτικού δικαίου, έννομες σχέσεις, (Γ. Πλαγιαννάκος, ο.π. σ. και εκεί παρ): Έτσι, με το άρθρο 2 του Συντάγματος διακηρύσσεται, ότι ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας, υπό την έννοια ότι η πολιτεία οφείλει να σέβεται την αξία του ανθρώπου, ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου αλλά και να την προστατεύει, δηλ. να μεριμνά για την αποτροπή της προσβολής της, εκ μέρους των φορέων της εξουσίας αλλά και εκ μέρους ιδιωτών (βλ. Α. Μάνεση, Ατομικές ελευθερίες, εκδ. 1982 σ. 110). Με βάση την κεντρική αυτή αντίληψη για την αξία του ανθρώπου, έχουν περιληφθεί στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος, υπό τον τίτλο Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, μεταξύ των άλλων, οι διατάξεις του **άρθρου 5 για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας**, του άρθρου 13, για την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, των άρθρων 14, 15 για την πνευματική ελευθερία, ελευθερία του στοχασμού, ενώ με το άρθρο 106 παρ. 2 ορίζεται, ότι η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται εις βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Με τις διατάξεις αυτές προσδιορίζεται η έκταση και το βάθος της προσωπικότητας και οι κύριες εκφάνσεις της, με βάθος την ανθρώπινη αξία και το απαραβίαστο αυτής και καθιερώνεται η αξία της προσωπικότητας και σε τομείς που δεν καλύπτει το ιδιωτικό δίκαιο. Με βάση τον προσδιορισμό της προσωπικότητας, κατα τα συνταγματικά αξιολογικά κριτήρια και την ευρύτερη αντίληψη που απορρέει απ' αυτά, περι της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως και του απολύτου σεβασμού της ανθρώπινης αξίας και του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου, από τον οποίο εκπηγάζουν οι κοσμοθεωριακές του πεποιθήσεις, που προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την ελεύθερη πορεία του και τη θέση του απέναντι στο μυστήριο της ζωής, προκύπτει, ότι έκφανση της προσωπικότητας που πρέπει να προστατεύεται από κάθε προσβολή είναι και το θρησκευτικό συναίσθημα, που έμμεσα προστατεύεται και

με τις διατάξεις των άρθρων 198-200 ΠΚ, και η πίστη που απορρέει σ' αυτό. Η πίστη που κατα τον κλασικό ορισμό είναι, "ελπιζομένων υπόσταση πραγμάτων έλεγχος ου βλεπομένων" (Παύλος προς Εβραίους κεφ. ΙΑ.Ι.) εισδύει στο μυστήριο των μεταφυσικών αληθειών και παρέχει γνώσεις για την υπεραίσθητη, υπερεμπειρική και υπερβατική πραγματικότητα, οι οποίες ικανοποιούν τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, αποτελεί δε γεγονός ελεύθερης επιλογής και ηθικής ευθύνης της συνειδήσεως του, είναι πράξη υψηλής ποιότητας, στην οποία χωρεί με ελευθερία η προσωπικότητα του ανθρώπου και συνιστά ένα από τα κεντρικότερα και ευτυχέστερα βιώματα του ανθρώπου (βλ. Α. Δεληκωστόπουλου, Σύγχρονα προβλήματα απολογητικής σ. 61 επ., του ιδίου, Επιστημολογική θεώρηση της Θεολογίας σ. 29 επ.). Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, θρησκευτική ελευθερία, που καθιερώνεται από το άρθρο 13 του Συντάγματος δεν είναι απλώς ελευθερία της γνώμης αλλά ευρύτερο δικαίωμα που απαρτίζεται από μερικότερα δικαιώματα που είναι α) το δικαίωμα καθ' ενός να πρεσβεύει οποιαδήποτε θρησκεία επιθυμεί και θεωρεί, ότι ικανοποιεί καλλίτερα από κάθε άλλη θρησκεία το θρησκευτικό του συναίσθημα. β) το δικαίωμα να μη πρεσβεύει καμιά θρησκεία, να μη πιστεύει στο Θεό, δηλ. να είναι άρθησκος, χωρίς θρησκευτικό συναίσθημα ή άθεος, αρνούμενος την ύπαρξη του Θεού, ή να μη πρεσβεύει ορισμένη μόνο θρησκεία ή ορισμένες μόνο αρχές της, κατ' αρχήν, απ' αυτόν πρεσβευομένης θρησκείας, γ) το δικαίωμα να διατηρεί μυστικές τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, δ) το δικαίωμα να μεταβάλλει κατ' επανάληψη και κατα βούληση θρήσκευμα, υπό τον περιορισμό, ότι δεν μπορεί να εμφανίζεται ότι πρεσβεύει ορισμένο θρήσκευμα, το οποίο στην πραγματικότητα δεν πρεσβεύει και ε) το δικαίωμα να διακηρύσσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Όμως η απόλαυση της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως και όλων των άλλων ατομικών ελευθεριών, είναι δυνατή μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις δηλ. ορισμένους περιορισμούς, που, περαν των περί προσηλυτισμού διατάξεων, απαριθμούνται στο άρθρο 13 του Συντάγματος και είναι α) η δημοσία τάξη και τα εις την γενική έννοια αυτής περιλαμβανόμενα **χρηστά ήθη** υπό την έννοια του συνόλου των θεμελιωδών, πολιτειακών, κοινωνικών, οικονομικών και ηθικών αρχών και αντιλήψεων που κυριαρχούν στην Ελλάδα, ρυθμίζουν την ειρηνική και ήρεμη συνύπαρξη και συμβίωση ("ου γαρ τοις ψιφίσμασι αλλα τοις ήθεσι καλώς οικείσθαι τας πόλεις" Ισοκράτης), χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία και αντιπροσωπεύουν την περί του πρέποντος λαϊκή συνείδηση και το αίσθημα πάντων των συνετών, και δικαίως σκεπτομένων ανθρώπων και β) τα καθήκοντα απέναντι στο κράτος, υπό την έννοια των υποχρεώσεων που αναφέρονται σε ζωτικά συμφέροντα της πολιτείας, και οι νόμοι, υπό την έννοια των "γενικών" νόμων, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το κοινωνικό σύνολο, όπως εκείνοι που αφορούν στην παιδεία, στην εθνική άμυνα, στη δημόσια υγεία, στη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών κλπ. Εξάλλου, στά μέτρα της πολιτείας, για την προστασία των θρησκειών γενικά και όχι μόνο της "επικρατούσας" θρησκείας της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, που καθιερώνεται από το σύνταγμα για λόγους ιστορικούς και έχει ορισμένα προνόμια που όμως δεν επεκτείνονται και στους οπαδούς της, αφού αυτό θα συνιστούσε παραβίαση της αρχής της θρησκευτικής ισότητας των ατόμων, περιλαμβάνονται και οι ποινικές διατάξεις των άρθρων 198-200 ΠΚ το αντικείμενο προστασίας των οποίων εντοπίζεται στη θρησκευτική ειρήνη και έμμεσα στο θρησκευτικό συναίσθημα των πολιτών και ακόμη στην επικρατούσα και τις άλλες γνωστές θρησκείες δηλ. στο ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας (βλ. Σ. Τρωϊάννος, Παραδ. Εκκλησιαστικού Δικαίου σ. 89, 91, 92, 102 και εκεί παρ. Γ.

Μαριδάκης, Ι.Δ.Δ. (1967) τομ. 1.336, Α. Μαρίνος, Η θρησκευτική ελευθερία σ. 102επ. 109, 110 και εκεί σημ. Α. Μπουρόπουλος ΕρμΠΚ υπ' αριθ. 198 επ. σ.184 επ. , 186 επ., Η Γράφος, Επιβουλή της θρησκευτικής ειρήνης, ΠοινΧρ Η 513 επ., πρβλ. Α. Ψαρούδα - Μπενάκη, Πολιτική αγωγή στην ποινική δίκη, σ. 104, 105 και εκεί παρ. Γ. Κρίππας, Το έγκλημα της κακοβουλου βλασφημίας ΠοινΧρ ΚΕ 459 επ. και εκεί παρ. ΣτΕ 4079/1976 Τμ. Γ, ΑΠ 233/1978 ΝοΒ 26.547 επ.). Η προστασία αυτή των θρησκευτικών συναισθημάτων, της θρησκευτικής ελευθερίας γενικότερα, επιβάλλεται, γιατί αποτελούν ηθικοκοινωνικές αξίες, κοινωνικά και νομικά συμφέροντα, αξία προστασίας, προς όφελος του πολιτισμού και του κράτους. *Η θρησκεία δεν είναι καθαρά ατομική υπόθεση, όλως εσωτερική σχέση της ψυχής προς τον Θεό, περί της οποίας το κράτος μπορεί να αδιαφορήσει, αλλά αποτελεί τη βάση του κράτους, παράγοντα πνευματικού πολιτισμού, που ασκεί επιρροή όχι μόνο στα αισθήματα και τις σκέψεις αλλά και στις πράξεις του ανθρώπου* (βλ. Η. Γάφος, ο.π. ΠοινΧρ Η 513 επ. και εκεί σημ.). **Εξάλλου, κατά το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος καθένας έχει το δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν προσβάλλει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. Με τη διάταξη αυτή, που αποτελεί τη συνισταμένη των επι μέρους ατομικών ελευθεριών (βλ. ΑΠ 1562/1983 ΕΕΝ 51.627) τα χρηστά ήθη τίθενται κι εδώ, ως κριτήριο των ορίων προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων, κατα την ενάσκηση της ελευθερίας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συμμετοχή του πολίτη στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας και μάλιστα σε ίση μοίρα προς το Σύνταγμα.** Αλλά η αντίθετη προς τα χρηστά ήθη ενέργεια και εφόσον συντρέχουν και επί πλέον συνθήκες που καθιστούν την αντίθεση αυτή έντονη, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως καταχρηστική, ιδίως όταν αφορά στην άσκηση της ατομικής οικονομικής δραστηριότητας, βάσει της διατάξεως του άρθρου 25 παρ. 2 του Συντάγματος (βλ. και άρθρο 106 παρ. 3 Σ) η οποία παρά τις, εξαιτίας του κινδύνου απο την εφαρμογή της επιφυλάξεις, που φθάνουν μέχρι του χαρακτηρισμού της, ως *lex imperfecta*, δηλ. ατελούς διατάξεως που δεν συνεπάγεται κυρώσεις (βλ. Φ. Βεγλερής, Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, (1982) σ. 26, 27) θα πρέπει, κατ' αρχήν να θεωρηθεί, ότι έχει το νόημα που εκφράζει η λεκτική της διατύπωση, δηλ. Ότι απαγορεύει την καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος, με συνέπεια, στη συγκεκριμένη περίπτωση, να αίρεται η συνταγματική προστασία του δικαιώματος και να απαγορεύεται η άσκηση του (ΑΠ 717/1985 ΝοΒ 34.560 ΟΛΑΠ 17/1978 ΝοΒ 26.1223 και εκεί σημ. Κ.Ι.Π., ΕφΑθ 1013/1987).

Με την υπό κρίση αίτηση, όπως παραδεκτά συμπληρώθηκε, κατα την προφορική επ' ακροατηρίου συζήτηση, ισχυρίζονται οι αιτούντες, νομικά και φυσικά πρόσωπα, ότι η καθής, εταιρία εισαγωγής και εκμεταλλεύσεως κινηματογραφικών ταινιών, που τις διαθέτει, με σκοπό το κέρδος, σε διάφορους κινηματογράφους, όπου και προβάλλονται στο κοινό, πρόσφατα, κατα τις αρχές Οκτωβρίου 1988, εισήγαγε στην Ελλάδα την κινηματογραφική ταινία υπό τον τίτλο "Ο τελευταίος πειρασμός", του παραγωγού και σκηνοθέτη, "Μάρτιν Σκορτσέζε και την διέθεσε σε κινηματογράφους των Αθηνών, μεταξύ των οποίων οι κινηματογράφοι Οπερα, Εμπασσυ, Αθήναιον, Αοβόρα, Τροπικάλ, Αθηνά, Νανά, όπου και προβάλλεται δημόσια στο κοινό. Με την ταινία αυτή, σκηνες της οποίας περιγράφονται, καθυβρίζεται δημόσια και κακόβουλα η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού, προβάλλεται το θρησκευτικό συναίσθημα και η

πίστη των αιτούντων και επομένως η προσωπικότητά τους, κατα την έννοια του άρθρου 57 ΑΚ, παραβιάζεται το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη, κατα κατάχρηση του δικαιώματος της καθής, η άσκηση του οποίου προφανώς υπερβαίνει τα όρια που επιβάλλουν τα χρηστά ήθη και ο κοινωνικός και οικονομικός σκοπός του, προσβάλλεται, κατα το κοινό αίσθημα, η δημόσια αιδώς, λόγω των αναφερομένων ασέμων σκηνών της, ενώ παράλληλα, με την προβολή της, προκαλούνται έντονες διαμαρτυρίες, διαδηλώσεις και αποδοκιμασίες, που απειλούν την τάξη και την ησυχία των πολιτών. Σύμφωνα μ' αυτά ζητείται, λόγω του κατεπείγοντος, να ρυθμιστεί προσωρινά, η κατάσταση που έχει δημιουργηθεί με ασφαλιστικά μέτρα και συγκεκριμένα Α) να απαγορευτεί α) η εισαγωγή και διάθεση της παραπάνω κινηματογραφικής ταινίας από την καθής, β) η προβολή της από τους παραπάνω κινηματογράφους ή οποιουδήποτε άλλους. Β) Να διαταχθεί η κατάσχεση της κινηματογραφικής ταινίας στα χέρια της καθής ή τρίτου. Γ) Να απειληθεί κατα της καθής και υπερ της Στέγης κατακοίτων της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών χρηματική ποινή 500.000 δραχμών, για κάθε παράβαση της αποφάσεως και Δ) Να διαταχθεί η δημοσίευση της αποφάσεως που θα εκδοθεί σε δύο ημερήσιες εφημερίδες των Αθηνών με δαπάνες της καθής. Η αίτηση παραδεκτά ασκείται ενώπιον του δικαστηρίου τουτου, κατα τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων (άρθρ. 682 επ, 683 παρ. 1 686 επ., 731, 732 ΚΠολΔ Π. Τζίφρας, Ασφαλ. Μέτρα, έκδ. 1973 σ. 301, Α. Τούσης, Γεν. Αρχ. παρ. 35, ΑΠ 259/1971 ΝοΒ 19.853) βασίζεται, ωε προς τα εκ των αιτούντων, φυσικά πρόσωπα, στις παραπάνω διατάξεις και στις διατάξεις των άρθρων 29 παρ. 1, 30 ν. 5060/1931 που επαναφέρθηκε σε ισχύ με το άρθρο 2 του ν. 10/1975, όπως το άρθρο 30 ισχύει, μετα την προσθήκη που έγινε σ' αυτό με το άρθρο 3 του ν. 1291/1982 άρθρ. 731, 732 947 παρ. 1 ΚΠολΔ, (βλ. ως προς την εκχώρηση της αξιώσεως Σταυρόπουλος, ΕρμΚΠολΔ (1968) σ. 1240, 6α Ι. Σταθέας, Εκτέλεση τ. Δ. 1712) και πρέπει να ερευνηθεί, αν είναι και ουσιαστικά βάσιμη. Ως προς τα, εκ των αιτούντων, νομικά πρόσωπα, ενόψει του ότι αυτά απολαμβάνουν μεν την προστασίας της προσωπικότητας, όχι όμως, κατα το άρθρο 62 ΑΚ, και στις σχέσεις που προϋποθέτουν ιδιότητες φυσικού προσώπου, όπως στην προκειμένη περίπτωση (βλ. Γιαννόπουλος, Γεν. Αρχ. υπ' αριθ. 62, Σημαντήρας, Γεν. Αρχ. σ. 248, Γεωργιάδης - Σταθόπουλος, Γεν. Αρχ. υπ' αριθ. 62), οπότε τα αιτούντα, νομικά πρόσωπα, εσφαλμένα υπολαμβάνουν, ότι το επίδικο δικαίωμα ανήκει σ' αυτά, ενώ κατα νόμον αυτό παρέχεται, κατ' αρχήν, στα μέλη του και, κατα κανόνα, το δίκαιο δεν αναγνωρίζει δικαίωμα του νομικού προσώπου για την άσκηση ατομικών αγωγών των μελών του (βλ. Α. Τούσης, Γεν. Αρχ. Εργ. Δικ. σ. 242 σημ. 25) η αίτηση είναι μη νόμιμη και πρέπει να απορριφθεί (βλ. Μπέης, ΠολΔ υπ' αριθ. 68 σ. 360). Σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 79, 80 ΚΠολΔ, με την κυρία παρέμβαση ο παρεμβαίνων εισάγει και ζητεί την αναγνώριση δικής του αξιώσεως έναντι πάντων των κυρίων διαδίκων, των οποίων καθίσταται αντίδικος, ενώ ο προσθέτως παρεμβαίνων συμμαχεί με τον ένα και καθίσταται αντίδικος του άλλου, ανακλύπτει δε η νομική αναγκαιότητα δηλ. το έννομο συμφέρον του, για την άσκηση της αποφάσεως εις βάρος εκείνου υπερ του οποίου παρεμβαίνει θα παραβλάψει τις, κατά το ιδιωτικό ή δημόσιο δίκαιο, νομικές σχέσεις του παρεμβαίνοντα με έναν από τους διαδίκους ή με το αντικείμενο της δίκης, λόγω των αντανακλαστικών συνεπειών της. Το δικαίωμα που θελει να προστατεύσει ο

προσθέτως παρεμβαίνων ή η νομική υποχρέωση που θέλει να αποφύγει δεν είναι απαραίτητο να έχει περιουσιακό χαρακτήρα αλλά ενδέχεται να εντάσσεται και στα δικαιώματα επί της προσωπικότητας. Εξάλλου, δεν αναιρείται η συνδρομή του - εννόμου συμφέροντος από το ότι ο παρεμβαίνων θα μπορούσε να ασκήσει αυτοτελή αγωγή - αίτηση για την προστασία του δικαιώματος που στηρίζει την παρέμβασή του, κι' αυτό, γιατί η άσκηση της πρόσθετης παρέμβασης, αντί της αυτοτελούς αγωγής - αίτησης, εναρμονίζεται περισσότερο με την αρχή της οικονομίας της δίκης (βλ. Κ. Μπέης, ο.π. υπ' αριθρ. 79, 80 σ.432-439 και εκεί παρ. ΑΠ 1260/1983 Δ 15.507 ΕφΑθ 7286/1976 25.215). Ετσι οι παρεμβάσεις Α) υπερ των αιτούντων των α) Ι.Α. ** β) Ι.Π. ** γ) Π.Γ. ** και δ) του νομικού προσώπου, υπό την επωνυμία "Πανελλήνιος Ομοσπονδία Ορθοδόξων Χριστιανικών Σωματείων "Ο Απόστολος Παύλος" και Β) υπερ της καθής α) της ανώνυμης εταιρίας παραγωγής και εμπορίας βιντεοκασσετών, κινηματογραφικών και τηλεοπτικών ταινιών, υπό τον διακριτικό τίτλο "Home Video Hellas, ΑΕ, β) του σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών γ) της Εταιρείας Ελλήνων Σκηνοθετών, δ) της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Θεάματος - Ακροάματος, ε) του σωματείου "Ένωση Τεχνικών Ελληνικού Κινηματογράφου - Τηλεόρασης" και στ) των, Φ.Π. **, Δ.Α.**, Θ.Ρ. ** και Ν.Τ. **, επιχειρηματιών των αντιστοιχών κινηματογράφων Τριανόν, Κόρονετ, Ααβόρα, και Νανά, όπου προβάλλεται η επίδικη κινηματογραφική ταινία, με αίτημα την παραδοχή της αίτησης, από τους παρεμβαίνοντες υπερ των αιτούντων - ως προς τα φυσικά πρόσωπα εκατέρωθεν - αφού άλλως προσβάλλεται, με την προβολή της επίδικης κινηματογραφικής ταινίας και η δική τους προσωπικότητα (αρθρ. 57 ΑΚ), και την απόρριψη της αίτησης απο τους παρεμβαίνοντες υπερ της καθής, αφού άλλως παραβλάπτεται, από την απαγόρευση προβολής της ταινίας και το αντίστοιχο, μ' εκείνο της καθής, δικαίωμα τους, για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας τους και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας (άρθρ. 5 Σ) οπότε και δικαιολογείται το έννομο συμφέρον τους, για την έκβαση της δίκης, λόγω των αντακλαστικών συνεπειών της, κατα την παραπάνω έννοια, παραδεκτά ασκούνται ενώπιον του δικαστηρίου τούτου, με προφορική δήλωση στο ακροατήριο (αρθρ. 686 παρ. 6 ΚΠολΔ), είναι νόμιμες, σύμφωνα με τις παραπάνω διατάξεις και πρέπει να συνεκδικαστούν με την κυρία αίτηση και να ερευνηθούν, αν είναι και ουσιαστικά βάσιμες. Αντίθετα, η πρόσθετη παρέμβαση υπερ των αιτούντων - φυσικών και νομικών προσώπων - του νομικού προσώπου, υπο την επωνυμία "Πανελλήνιος Ομοσπονδία Ορθοδόξων Χριστιανικών Σωματείων ο Απόστολος Παύλος" και οι πρόσθετες παρεμβάσεις υπερ της καθής, κατα το μέρος που στρέφονται κατα των αιτούντων νομικών προσώπων, πρέπει να απορριφθούν, μετά την απόρριψη της αίτησης, ως προς τους αιτούντες, νομικά πρόσωπα και για τους ίδιους παραπάνω λόγους, ενώ οι κύριες παρεμβάσεις των Ι.Π. ** και Π.Γ.**, που ήδη παρεμβαίνουν υπερ των αιτούντων, πρέπει να απορριφθούν, γιατί, κι αν δεν έγιναν διάδικοι με την πρόσθετη παρέμβασή τους, οπότε δεν έπαυσαν να είναι τρίτοι και δικαιούνται να παρέμβουν (βλ. σχετ. Κ. Μπέης, ο.π. υπ' αριθρ. 80 σ. 435 επ. αλλά και Γ.Ράμμος, Περί προσθέτου παρεμβάσεως, παρ. 18 σ. 100 και παρ. 38 σ. 190), σύμφωνα με όσα παραπάνω αναφέρονται, το χαρακτηριστικό της κυρίας παρέμβασης είναι, ότι ο τρίτος παρεμβαίνει στη μεταξύ άλλων εκκρεμή δίκη, αντιδικώντας και με τους δύο αρχικούς

διαδίκους και επιδιώκοντας να βγει αυτός νικητής απέναντι και στους δύο, δυνατότητα που δεν υπάρχει στη δίκη ασφαλιστικών μέτρων (βλ. Κ. Μπέης, οπ. υπ' αριθρ. 79 σ. 432, Α. Γεωργιάδης, υπό ΜΠρΑθ 2752/1982 Δ 14. 52, 53) όπως και στην προκειμένη περίπτωση, που οι κυρίως παρεμβαίνοντες δεν αντιδρούν και με τους δύο αρχικούς διαδίκους αλλά συμμαχούν με τον ένα απ' αυτούς υπερ του οποίου και προσθέτως παρεμβαίνουν.

Από τις καταθέσεις των μαρτύρων Ε.Θ. **, Ι.Γ.**, Δ.Σ.** και Ν.Α.**, που εξετάστηκαν ενόρκως στο ακροατήριο, τα έγγραφα που επικαλούνται και προσκομίζουν οι αντίδικοι, την ένορκη βεβαίωση του μάρτυρα των αιτούντων Κ.Μ.**, υπ' αριθ. 2553/24.10.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Ν.Χ.** και γενικά από την όλη αποδεικτική διαδικασία και την αυτοπρόσωπη, από το δικαστήριο θεώρηση, ως προς την επίδικη κινηματογραφική ταινία, με την παρακολούθηση της προβολής της, για την οποία προσκλήθηκαν και οι αντίδικοι, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ένορκες βεβαιώσεις των μαρτύρων των αιτούντων, υπ' αριθ. 402/2.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Β. συζ. Θ.Π.**, υπ' αριθ. 964/1.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Θ.Φ.**, υπ' αριθ. 404/2.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Β.Π. **, υπ' αριθ. 963/1.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Θ.Φ.**, υπ' αριθ. 22314/31.10.1988, ενώπιον του Ειρηνοδίκου Αθηνών, υπ' αριθ. 15356/31.10.1988, 15357/31.10.1988, ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Σ.Μ.**, υπ' αριθ. 2561/1.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Ν.Χ. **, και οι ένορκες βεβαιώσεις των μαρτύρων της καθής, υπ' αριθ. 399/1.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αχαρνών Π.Σ.**, υπ' αριθ. 2908/2.11.1988 ενώπιον της συμβολαιογράφου Αθηνών Ι.Ρ.Λ.**, εφόσον έγιναν μετά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, πιθανολογούνται τα εξής πραγματικά περιστατικά: Η καθής εταιρία με την επωνυμία, United International Picture ΕΠΕ, εισάγει από το εξωτερικό και εκμεταλλεύεται, κατ' επάγγελμα, κινηματογραφικές ταινίες, τις οποίες διαθέτει σε διάφορους κινηματογράφους, που τις προβάλλουν στο κοινό. Κατα μήνα Οκτώβριο 1988, εισήγαγε στην Ελλάδα την κινηματογραφική ταινία, υπο τον τίτλο "Ο Τελευταίος Πειρασμός", παραγωγής και σκηνοθεσίας Μάρτιν Σκορτσέζε, την οποία διέθεσε σε διάφορους κινηματογράφους των Αθηνών, μεταξύ των οποίων είναι οι κινηματογράφοι Οπερα, Εμπασσου, Αθήναιοι, Ααβόρα, Τροπικάλ, Αθηνά, Νανά, όπου προβάλλεται. Με την ταινία αυτή, ακατάλληλη για ανηλικούς μέχρι 17 ετών, που προκάλεσε, στο εξωτερικό και στην Ελλάδα, επιδοκίμασιες, ανοχή αλλά και αποδοκίμασιες, με ήπιες και έντονες διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις, επιχειρείται η αναπαράσταση της ζωής του Ιησού Χριστού, κατα το διάστημα, πριν από τη βάπτισή μέχρι και τη σταύρωση του. Ο Ιησούς Χριστός εμφανίζεται συμβιβασμένος με τους ρωμαίους κατακτητές της πατρίδας του, ξυλουργός, που μόνο αυτός κατασκευάζει σταυρούς, με τους οποίους σταυρώνονται οι συμπατριώτες του, αντιμετωπίζοντας έτσι την καταφρόνηση του Ιούδα "... μας ντροπιάζεις, μόνο εσύ φτιάχνεις σταυρούς για τους ρωμαίους. Είσαι χειρότερος κι' από 'κείνους. Ένας Εβραίος που σκοτώνει Εβραίους. Αναντρε, πως θα πληρώσεις τις αμαρτίες σου...", μ' αγαπά ξέρω ότι μ' αγαπά... τον πολεμώ, φτιάχνω σταυρούς για να με μισήσει. Να βρει άλλον. Θέλω να σταυρωθούν όλοι οι Μεσσίες του...". Στην ερώτηση του Ιούδα "... είσαι βέβαιος ότι είναι ο Θεός ή

ο διάβολος", απαντά "... για τίποτα πια δεν είμαι βέβαιος...". Όταν, πριν αναχωρήσει για την έρημο, τα βήματά του τον οδηγούν το πορνείο της Μαγδαληνής, για να της ζητήσει συγχώρεση, γιατί, όπως λέει "... έχω κάνει πολλά άσκημα πράγματα ... τα χειρότερα που 'χω κάνει τα έκανα σε σενα...", εκεί, θεατής των σαρκικών συνευρέσεων της Μαγδαληνής με τους πελάτες της, πίσω από διάφανη κουρτίνα, αντιμετωπίζει κι' απ' αυτή τους προπηλακισμούς της ... "είσαι ίδιος με τους άλλους μόνο που δεν το παραδέχεσαι. Είσαι θλιβερός. Σε μισώ, να το κορμί μου (οδηγώντας το χέρι του με το δικό της γυμνό κορμί της) σώσε το, σώσε το...". Στην αποστροφή του, και πάλι δέχεται την περιφρόνησή της "...έτσι δείχνεις ότι είσαι άνδρας .. ποτέ δεν είχες το θάρρος να φανείς άνδρας. Πάντα κρεμόσουν από τη μητέρα σου ή από μένα. Τώρα απ' το Θεό. Κρύβεσαι στην έρημο επειδή φοβάσαι. Φύγε οπότε σε βλέπω η καρδιά μου καίγεται.. θυμάται τότε που είμασταν παιδιά. Για κανέναν άλλο δεν έχω νοιώσει τόση τρυφερότητα. Το μονο που ήθελα πάντα ήσουν εσύ...". Κι' εγώ εκείνος της απαντά "...εγώ τι νομίζεις ότι ήθελα;...", εκείνη τον παρακαλεί να μείνει μαζί της στο πορνείο "... δεν θα σ' αγγίζω, θα μείνεις παρθένος". Αλλού πάλι ομολογεί "... είμαι ψεύτης, υποκριτής, φοβάμαι τα πάντα. Δε λέω την αλήθεια. Δεν έχω το θάρρος. Μόλις δω μια γυναίκα, αποστρέφω το βλέμμα κοκκινίζοντας. Τη θέλω αλλά δεν την παίρνω. Η υπερηφάνεια μου καταστρέφει τη Μαγδαληνή. Δεν κλέβω δεν παλεύω, δεν σκοτώνω, όχι επειδή δε θέλω αλλά φοβάμαι, θέλω να επαναστατήσω ενάντια σε όλα ... ενάντια στο Θεό.... αλλά φοβάμαι.... Θέλεις να μάθεις ποιος είναι ο Θεός μου, ο φόβος. Μόνο αυτόν θα δεις μέσα μου... Λυπάμαι τους ανθρώπους ... νοιώθω οίκτο για το κάθε τι...". Αλλά πιο κάτω, διηγούμενος την παραβολή του σπορέως στους ακροατές του διακηρύσσει την αγάπη "... αγαπάτε ο ένας τον άλλο...", τη δικαιοσύνη "... όποιοι πεινάνε για δικαιοσύνη θα είναι ευλογημένοι". Σε διάλογο με τον Ιούδα, ο οποίος του λέει "... όταν εγώ αγαπώ κάποιον πεθαίνω γι' αυτόν και όταν μισώ κάποιον, τον σκοτώνω, θα σκότωνα κι' αυτόν που αγαπάω, αν έκανε κάτι στραβό... Είπες, αν σας χτυπήσουν γυρίστε το άλλο μάγουλο... Δε μ' άρεσε. ... Εγώ είμαι ελεύθερος άνθρωπος. Δε γυρίζω το μάγουλο...", ο Ιησούς ομιλεί για "...Ελευθερία γι' ατην ψυχή... Πρέπει να σπάσουμε την αλυσίδα του κακού με την αγάπη...", ενώ παρακάτω πάλι διερωτάται "...πως θα μπορούσα νάμαι εγώ ο Μεσσίας; Ηθελα να σκοτώσω αυτούς που βασάνιζαν την Μαγδαληνή, είπα όμως τη λέξη αγάπη. Γιατί, δεν καταλαβαίνω...". Μετα τη βάπτισή του στον Ιορδάνη ποταμό, εν μέσω ορισμένων γυμνών γυναικών και αφού νίκησε τους πειρασμούς στην έρημο, μια μηλιά δε, ως δια μαγείας, ξεφύτρωσε εκεί που πέταξε τα υπολείμματα από ένα μήλο που έφαγε, συναντιέται με τους μαθητές του, που τους προσφέρει, κυριολεκτικά, την καρδιά του ξεριζώνοντας την από τα στήθη του, λέγοντας "... αυτή είναι η καρδιά μου, πάρτε την ... ο Θεός είναι μέσα μας, ο διάβολος είναι έξω... θα πάρουμε ένα τσεκούρι και θα του κόψουμε το λαιμό... Πίστευα στην αγάπη, τώρα πιστεύω σ' αυτό...", παρακάτω, στις διακηρύξεις του περί του Θεού, γίνεται περιγέλαστος από το πλήθος του ακροατηρίου του, που τον χαρακτηρίζει τρελό "... είναι τρελός...", ενώ στην αντίδρασή του "... τί περιγελάτε; και πάλι χλευάζεται..." "αυτά παθαίνει όποιος δεν παντρεύεται. Το σπέρμα τον θολώνει... πήγαινε σπίτι σου, είσαι δαιμονισμένος, αλλοπαρμένος...".

Στο θαύμα της ανάστασης του Λαζάρου που ακολουθεί, με το άνοιγμα της ταφόπετρας, πιάνει τη μυτη του, και ενώ ο Λάζαρος βγαίνει απ' τον τάφο, μετά τη διπλή προσκλησή του από το Χριστό "Λάζαρε ... σε καλώ εδώ.." με διπλή έκταση των χειρών του στην πρόταση, υπο την επίκληση της βοήθειας του Θεού, προς στιγμινή κρατώντας απ' το χέρι το Λάζαρο, παρασύρεται απ' αυτόν μέσα στον τάφο. Κατα την εκδίωξη των εμπορευομένων μέσα στο ναό της Ιερουσαλήμ, στην αντίδρασή τους στα λόγια του "... όταν λέω "εγώ" εννοώ "ο Θεός", με την έκφραση "Αυτό είναι βλασφημία" απαντά "Μα δε σου είπαν; είμαι ο άγιος της βλασφημίας. Μη γελιέστε δεν ήρθα να φέρω την ειρήνη αλλά το ξίφος". Αποκαλείται μάγος "μάγε θεράπευσέ με... κάνε μας πλούσιους... θεράπευσε με, θες να μπω σακάτης στον κόσμο του Θεού;". Ο Λάζαρος ερωτώμενος, μετά την ανάστασή του "πως ήταν εκεί; " απαντά "...Δεν υπήρχε μεγάλη διαφορά..." Στο διάλογο του Ιησού Χριστού με τον Ιούδα, ο οποίος απορεί "... γιατί πρέπει να πεθάνεις;" και επισημαίνει τις αντιφατικές θέσεις του Ιησού "...κάθε μέρα κι άλλα, πότε αγάπη, πότε τσεκούρι, πότε θάνατος", ο Ιησους του απαντά "ο Θεός μου λέει κι' από λίγο κάθε φορά", ενώ παρακάτω ο Ιούδας και πάλι εκφράζει τους δισταγμούς του για τις θέσεις του Ιησού, με τα λόγια "... ανησυχώ μήπως αλλάξει γνώμη πάλι". Στη συνέχεια, πάλι διακηρύσσει ο Ιησούς "... είμαι εδώ για να βάλω φωτιά στον κόσμο... θα σας βαφτίσω όλους με τη φωτιά...", επικαλείται τη βοήθεια του Ιούδα "Ιούδα βοήθησέ με, μείνε κοντά μου, μη μ' αφήνεις...". Στη διάρκεια του Μυστικού Δείπνου, στην ανταπόκριση των μαθητών στην πρόσκλησή τους από τον Ιησού "... τώρα πιείτε αυτό το κρασί, πάρτε το ποτήρι. Αυτό το κρασί είναι το αίμα μου", αίμα πλημμυρίζει το στόμα του Πέτρου αμέσως μόλις ήπιε το κρασί απ' το ποτήρι. Στον "τελευταίο πειρασμό" επάνω στο σταυρό, που κυριαρχεί επί ημίωρο περίπου, έστω κι' αν είναι όνειρο του Ιησού Χριστού, ενύπνια έκφραση σκέψεων και επιθυμιών ή φαντασία του, υποκύπτει στον πειρασμό που τον υποβάλλει ο σατανάς, εμφανιζόμενος με τη μορφή αγγέλου, που τον συνοδεύει πλέον στις εγκόσμιες περιπλανήσεις του, συνδιαλέγεται μαζί του, λύνοντας τις απορίες του, για το νέο κόσμο που του παρουσιάζει "Δεν είμαι ο Μεσσίας; - Οχι δεν είσαι. Μην κοιτάς πίσω. Ο Θεός σου χάρισε τη ζωή. - Αυτός είναι ο κόσμος του Θεού; Αυτός που έλεγα; - Οχι, εδώ είναι η γή - Γιατί έχει αλλάξει τόσο πολύ; - Εσύ άλλαξες, τώρα μπορείς να δεις την αληθινή της ομορφιά. Εμείς οι άγγελοι ζηλεύουμε εσάς τους ανθρώπους. Πραγματικά σας φθονούμε". Παντρεύεται τη Μαρία τη Μαγδαληνή και έρχεται σε σαρκική μίξη μαζί της, οπότε εκείνη εμφανίζεται εγκυμονούσα, πεθαίνοντας η Μαρία, η Μαγδαληνή παντρεύεται τη Μαρία, αδελφή του Λαζάρου, με την προτροπή του "αγγέλου του" που του λέει "Υπάρχει μόνο μια γυναίκα στον κόσμο, μια γυναίκα με πολλά πρόσωπα. Αν το ένα πέσει ένα άλλο σηκώνεται. Η Μαρία η Μαγδαληνή πέθανε... αλλά η Μαρία η αδελφή του Λαζάρου, εκείνη ζει. Είναι η Μαγδαληνή με διαφορετικό πρόσωπο. Φέρνει μέσα της τη μεγαλύτερή σου χαρά, το γυιό σου. Ελα μαζί μου. Ετσι έρχεται ο σωτήρας. Σιγά - σιγά, από αγκάλιασμα σ' αγκάλιασμα από γυιο σε γυιο...". Αναλογίζεται ο Χριστός, όπως φέρεται να λέει "όλα τα λάθη που έχω κάνει. Τι στραβό δρόμο είχα πάρει, για να βρω το Θεό.", απατά τη Μαρία με τη Μάρθα, πάλι με την προτροπή του "αγγέλου" του, που του λέει και πάλι "Μονο μια γυναίκα υπάρχει στον κόσμο γερνά, αφού

έχει χαρεί και έζησε τις ανθρώπινες απολαύσεις. Στο Παύλο, που διακηρύσσει στους ακροατές του, ότι "ο Ιησούς δεν ήταν γιος της Μαρίας, ήταν γιος του Θεού.. τιμωρήθηκε για τα δικά μας αμαρτήματα, βασανίστηκε και σταυρώθηκε και μετα τρεις μέρες αναστήθηκε κι' ανέβηκε στους ουρανούς... νίκησε το θάνατο ..... κι' όλες μας οι αμαρτίες συγχωρέθηκαν..." εμφανίζεται ο Ιησούς, στα πλαίσια του "τελευταίου πειρασμού", και διακόπτοντας να συζητάται μαζί του "Ιησούς: Είδες αυτόν τον Ιησού τον Ναζωραίο, όταν αναστήθηκε; με τα μάτια σου; - Οχι αλλά είδα μια αστραπή, κι' άκουσα τη φωνή του. Είσαι ψεύτης.. Δε σταυρώθηκε, δεν αναστήθηκα, είμαι ένας άνθρωπος.. ο πιλάτος με καταδίκασε αλλά ο Θεός μ' έσωσε. - Οχι δε σ' έσωσε. - Δε θα μου πεις εσύ τι μου συνέβη, ξέρω εγών, τώρα ζω σαν άνθρωπος, εργάζομαι, τρώω έχω παιδιά. Για πρώτη φορά χαίρομαι τη ζωή μου. Μη λες ψέματα για μένα., γιατί θα πω σε όλους την αλήθεια.- Μα τι έχεις πάθει; κοίτα γύρω σου... κοίτα αυτούς τους ανθρώπους. Βλέπεις πόσο είναι δυστυχημένοι, πόσο υποφέρουν; .... Μόνη τους ελπίδα είναι ο αναστημένος Ιησούς. Αδιαφορώ, αν εσύ είσαι ο Ιησούς ή όχι. Ο αναστημένος Ιησούς θα μας σώσει, κι' αυτό έχει σημασία.- Ψέματα. Δεν μπορείς να σώσεις τον κόσμο με ψέματα.- Επλασα την αλήθεια μ' αυτά που χρειαζόνταν ο λαός. Αν πρέπει να σε σταυρώσω, για να σώσω τον κόσμο θα το κάνω. Κι' αν πρέπει να σε αναστήσω θα το κάνω κι' αυτό.... Δεν ξέρεις πόσο χρειάζεται ο λαός το Θεό...Ο δικός μου Ιησούς είναι πιο σπουδαίος και πιο ισχυρός". Γερασμένος πλέον ο Χριστός στο κρεβάτι του, δέχεται την επίσκεψη του Πέτρου, του Ναθαναήλ, του Ιωάννη και τελευταία του Ιούδα, που θυμωμένος του λέει "... Προδότη. Η θέση σου ήταν στο σταυρό. Όταν όμως πλησίασε ο θάνατος τρόμαξες και τόσκασες .... και κρύφτηκες στη ζωή κάποιου ανθρώπου ... είσαι δειλός.. ανάθεμα την ώρα που σε γνώρισα.... σ' αγαπούσα τόσο πολύ.... που σε πρόδωσα. Κι' εσύ, τι δουλειά έχεις εσύ με γυναίκες και παιδιά....." Ο τελευταίος πειρασμός" τελειώνει. Ο "άγγελος" του Ιησού αποκαλύπτεται ότι είναι ο σατανάς, που του λέει πλέον "... Σου είπα ότι θα συναντιόμασταν πάλι. Αν πεθάνεις έτσι, πεθαίνεις σαν άνθρωπος. Στράφηκες ενάντια στο Θεό, τον πατέρα του. Δεν υπάρχει θυσία, δεν υπάρχει σωτηρία. Τίποτα δεν μπορείς να κάνεις πια. Εζήσες αυτή τη ζωή, τη δέχτηκες. Τώρα τελειώνει, θα πεθάνεις σαν άνθρωπος". Ο Χριστός σύρεται προς το σταυρό, επικαλείται τη βοήθεια του Θεού "...πατέρα θα μ' ακούσεις; Είσαι ακόμα εκεί; Θ' ακούσεις ένα εγωιστή, άπιστο γιο; Σε πολέμησα όταν με κάλεσες, αντιστάθηκα. Δεν ήθελα να μαι γιος σου. Συγχώρεσέ με. Δεν αγωνίστηκα με όλη μου τη δύναμη... Θέλω να φέρω τη σωτηρία πατέρα... Θέλω να πληρώσω το τίμημα, να σταυρωθώ και ν' αναστηθώ, θέλω να είμαι ο Μεσσίας". Επανεμφανίζεται ο Χριστός στο σταυρό, προφέροντας τις λέξεις "τετέλεσται - τετέλεσται", οπότε και η κινηματογραφική αναπαράσταση τελειώνει. Μ' αυτά, διανθισμένα και ενισχυμένα με τη βοήθεια και τη δύναμη της κινηματογραφικής τέχνης, ως προς την κίνηση, την έκφραση και την γένει φωτογραφική αναπαράσταση και σκηνοθεσία, σε βαθμό που το κοινό να δέχεται την επίδικη κινηματογραφική ταινία σαν άλλη πραγματικότητα, χωρίς αυτή - πρέπει να σημειωθεί - να πιθανολογείται και ως άσεμνη, κατά την έννοια των διατάξεων των άρθρων 29 παρ. 1 και 30 ν. 5060/1931 (βλ. ΑΠ 1194/1987 ΝοΒ 35.1448 και εκεί παρ.), ο Ιησούς Χριστός, με την ύλη των

Ευαγγελίων της χριστιανικής εκκλησίας εμφανίζεται, κατα τη θεϊκή αλλά και την ανθρώπινη φύση του, ως αδύναμος, τρομαγμένος, ψεύτης, υποκριτής, μάγος, αλλοπρόσαλος, μιλώντας τότε για αγάπη, τότε για φόβο, τότε για τσεκούρι και για φωτιά, με αμφιβολίες για την αποστολή του και ερωτικές φαντασιώσεις, ανομολόγητες επιθυμίες και πόθους, διακωμωδείται, χλευάζεται και γελοιοποιείται δημοσίως, αφού ο κινηματογράφος είναι τόπος προσιτός στο κοινό, με σκοπό την εκδήλωση περιφρονήσεως, οπότε και κακόβουλα βλασφημείται (πρβλ. Απ 233/1978 ΝοΒ 26.547 επ.). Κι' αυτά, έστω κι' αν, στη συγκεκριμένη περίπτωση, κίνητρο του δημιουργού υπήρξε η καλλιτεχνική δημιουργία που προστατεύεται συνταγματικά, όχι όμως πέρα από το όριο προσβολής αλλου εννόμου αγαθού, όπως το θρησκευτικό συναίσθημα των άλλων που, ως επί μέρους εκδήλωση της θρησκευτικής ελευθερίας εξίσου προστατεύεται (βλ. Γ. Κρίππας, ΠοινΧρ. ΚΕ 459 επ., 464), βρίσκονται έξω από τα πλαίσια προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, της πνευματικής ελευθερίας, της οικονομικής ελευθερίας αλλά και της θρησκευτικής ελευθερίας, αφού δεν περιορίζονται σε επί μέρους δογματικές παρεκκλίσεις, εν σχέσει με τα δόγματα της χριστιανικής θρησκείας και ειδικά στην εμφάνιση ενός "ανθρωπινότερου" Χριστού, αφού και μ' αυτή την εκδοχή ο Χριστός διακωμωδείται και χλευάζεται, αντιστρατεύοντας προς τα χρηστά ήθη που εκπηγάζουν από τις θεμελιώσεις πολιτειακές, κοινωνικές, οικονομικές και ηθικές αρχές και αντιλήψεις που κυριαρχούν στην ελληνική πολιτεία και αντιπροσωπεύουν την περι του πρέποντος λαϊκή συνείδηση, και επί πλέον προφανώς αντίκεινται στον κοινωνικό και οικονομικό σκοπό του ασκουμένου από την καθής δικαιώματος, που κι' αυτό δεν επιτρέπεται, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 25 παρ. 3 Σ 281 ΑΚ. Έτσι, πιθανολογείται, ότι δεν υπάρχει προστατεύσιμο δικαίωμα της καθής, που θα μπορούσε να τεθεί ως αντιμέτωπο του προσβαλλομένου δικαιώματος της προσωπικότητας των αιτούντων, έκφανση του οποίου αποτελεί το θρησκευτικό τους συναίσθημα που προσβάλλεται. Επομένως, εν όψει του ότι πιθανολογείται και κατεπίγουσα περίπτωση, λόγω της φύσεως του προστατευτέου δικαιώματος, πέραν των εντόνων διαμαρτυριών και εκδηλώσεων κατα της προβολής της επίδικης κινηματογραφικής ταινίας, συντρέχει περίπτωση προσωρινής δικαστικής προστασίας των αιτούντων, φυσικών προσώπων, με τα ενδεδειγμένα κατα τα οριζόμενα στο διατακτικό, ασφαλιστικά μέτρα. Κατ' ακολουθίαν, πρέπει να γίνει εν μέρει δεκτή η αίτηση και οι υπερ των αιτούντων πρόσθετες παρεμβάσεις των φυσικών προσώπων, και να απορριφθούν οι υπερ της καθής πρόσθετες παρεμβάσεις. Τα δικαστικά έξοδα πρέπει να συμψηφιστούν, γιατί υπήρχε εύλογη αμφιβολία ως προς την έκβαση της δίκης (άρθρ. 179 ΚΠολΔ).

- ΜονΠρωτΧίου 175/1990_βλ. www.dsnet.gr

Ύποψη προσωπικότητας. Στοιχεία της προσωπικότητας. Ονομα. Αίτηση για αλλαγή ονόματος και διόρθωση της σχετικής ληξιαρχικής πράξεως με δικαστική απόφαση. Προϋποθέσεις. Μη αντίθεση του νέου ονόματος στα χρηστά ήθη. Δεκτή η αίτηση μεταβολής, εφόσον το όνομα ομοιάζει με επώνυμο και προκαλεί σύγχυση.'

- Α.Π. 925/1991 (Τμήμα Α'), ΝοΒ 1992, τόμος 40, σελ. 550επ.

- ΣτΕ 3469/1991, ΔιΔικ 1992, σελ.557

- ΣτΕ 1972/1993_βλ. www.dsanet.gr
 ‘Κέντρα διασκέδασης. Προσωρινή αφαίρεση άδειας λειτουργίας μπαρ λόγω παραβάσεως των διατάξεων περί κοινής ησυχίας και δημοσίας τάξεως. Συγκέντρωση στο μπαρ εκδιδόμενων ομοφυλόφιλων και διωκομένων ατόμων. Η αφαίρεση της άδειας συνιστά διοικητική κύρωση η οποία δεν προσκρούει στις διατάξεις του Συντάγματος για οικονομική και επαγγελματική ελευθερία. Ισχυρισμοί ότι το μπαρ ήταν χώρος συζητήσεως του θέματος του κόμματος των ομοφυλόφιλων. Η αφαίρεση της άδειας δεν προσκρούει στις διατάξεις που κατοχυρώνουν τον θεσμό των πολιτικών κομμάτων.’

- ΣτΕ 2733/1988_βλ. www.dsanet.gr
 ‘Δημόσιος υπάλληλος - εκπαιδευτικός. Ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και ειδικοί περιορισμοί λόγω της φύσης του λειτουργήματος. Σύναψη ερωτικής σχέσης και συμβίωση καθηγήτριας με μαθητή. Κρίθηκε ότι δεν συνιστά αναξιοπρεπή διαγωγή λόγω διακριτικότητας της καθηγήτριας και μη πρόκλησης σχολίων.’

- ΣτΕ 2346/2000, ΤοΣ 2001, σελ.368επ_ ‘Υπόθεση αναδιάρθρωσης δημόσιας υπηρεσίας και γραπτής δοκιμασίας για την επιλογή.’

- Α.Π. 1465/2001, Τμήμα Α΄, Το Σύνταγμα 2002, σελ.92επ_
 ‘... Η λήξη της θητείας μελών της Ε.Ε.Τ. χωρίς την υποχρέωση καταβολής οποιαδήποτε χρηματικής ικανοποίησης αντίκειται στο άρθρο 5 παρ.1 Συντ. ...’

- ΕφΘεσ. 1324/2001, Αρμενόπουλος 2003 Β, σελ.1442επ.

- ΠολΠρΘεσ/νίκης 16923/2003, Αρμενόπουλος 2004, τόμος α΄, σελ.54επ._ ‘Υπόθεση απαγόρευσης εισόδου σε καζίνο.’

- Εφετείο Θεσσαλονίκης 1433/2003, Αρμενόπουλος 2003, τόμος β΄, σελ.1439_ ‘Ζήτημα ανάθεσης γονικής μέριμνας’

- ΜονΠρΘεσ/νίκης 20736/2004, Αρμενόπουλος 2004, τόμος β΄, σελ.1528επ._ ‘Υπόθεση ίδρυσης σωματείου Ένωσης Ασκουμένων και Νέων Δικηγόρων με τον διακριτικό τίτλο Δημόκριτος.’
 ‘... Από τις διατάξεις των άρθρων 5 παρ.1, 12 παρ.1 και 25 παρ.1 και 2 του Συντάγματος και 78επ. του ΑΚ, ..., συνάγεται ότι οι Έλληνες πολίτες έχουν δικαίωμα να ιδρύουν μη κερδοσκοπικά σωματεία και να μετέχουν σε αυτά χωρίς περιορισμό ως προς τον αριθμό τους, αρκεί μόνο να τηρούν τους όρους του νόμου και η άσκηση του δικαιώματος αυτού να μην είναι καταχρηστική.’

8) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγαλλοπούλου Πηνελόπη Χ., Βασικές έννοιες του Αστικού Δικαίου, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2003
- Βέγλερης Φαίδων, Τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους, ΤοΣ 1981, τόμος ζ΄
- Βενιζέλος Ευάγγελος Β., Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, έκδοση Ι, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1991
- Γεράσιμος Θεοδόσης, Χρηστά ήθη και Σύνταγμα, Κριτική Επιθεώρηση, 1999
- Γεωργιάδης – Σταθόπουλος, Αστικός Κώδιξ, Κατ'άρθρο ερμηνεία, IV, Ειδικό Ενοχικό (άρθρα 741-946) , Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν.Σάκκουλας
- Γεωργόπουλος Κωνσταντίνος Α., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, 12^η έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2001
- Γνωμοδοτήσεις των Γαζή Α.- Χιωτέλλη Α., Γεωργιάδη Α., Σταθόπουλου Μ., Παπανικολάου Π., ΝοΒ 1992, τόμος 40, σελ.470επ., 495επ., 498, 513επ. αντίστοιχα
- Δαγτόγλου Π. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τόμοι α΄ και β΄, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2005
- Του ιδίου, Ο κοινωνικός περιορισμός των δικαιωμάτων του ατόμου, ΝοΒ 1985, τόμος 33, τεύχος 6
- Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Α΄, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004
- Του ιδίου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος III, Ι΄ έκδοση, Αθήνα, 2004

- Του ιδίου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος γ', Ημίτομος Ι, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005
- Του ιδίου, Τα αμυντικά δικαιώματα του ανθρώπου και η μεταβολή της έννομης τάξης, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1981
- Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Α΄συνέδριο, Αθήνα, 13-15 Οκτωβρίου 1983, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1986
- Καραγιαννοπούλου-Λελούδα Ιωάννα, Σύγχρονη εφαρμογή των ορίων των ατομικών ελευθεριών, ΤοΣ 1980, τόμος στ', σελ. 567επ.
- Κασιμάτης Γεώργιος, Περί θεμελιωδών αρχών του Συντάγματος, ΤοΣ 1975, τόμος 1, σελ.17επ.
- Κωστάρας Γεώργιος Ε., Έννοια και εφαρμογή του άρθρου 178 Α.Κ., ΕΕΝ 1980, τόμος 27, σελ.840
- Λαδάς Π., Η ακυρότης της δικαιοπραξίας λόγω αντιθέσεως εις τα χρηστά ήθη, 1979
- Λιβιεράτος Ξ.Κ., Περί της ακυρώσεως των συμβάσεων λόγω συνδρομής των προϋποθέσεων των προβλεπομένων υπό των άρθρων 178 και 179 του Α.Κ., ΝοΒ 1967, τόμος 15, σελ.388
- Μάνεσης Αριστόβουλος Ι., Συνταγματικά Δικαιώματα, α΄ατομικές ελευθερίες, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ΄ έκδοση, Σάκκουλας-Θεσσαλονίκη, 1982
- Μπαλή Γεωργίου Α., Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, έκδοση 8^η, Π.Σάκκουλας, Αθήναι-Θεσσαλονίκη, 1961
- Παντελής Αντώνης Μ., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Βασικές Έννοιες, Συνταγματική Ιστορία, Α.Α.Λιβάνη, Αθήνα 2005
- Του ιδίου, Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, τόμος 10, 1984

- Παραράς Πέτρος Ι., Σύνταγμα 1985-Corpus I, άρθρα 1-50, Νομολογία ΣτΕ, Παρατηρήσεις κατ'άρθρον, Νομοθεσία, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήναι-Κομοτηνή, 1985
- Του ιδίου, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001
- Παρασκευάς Ιωάννης Θ., Τα χρηστά ήθη και η νομική αυτών θεμελίωσις, Αθήναι, 1983
- Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής επί των Συζητήσεων του Συντάγματος του 1975
- Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος του 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής
- Ράικος Αθανάσιος Γ., Συνταγματικό Δίκαιο, Εισαγωγή-Οργανωτικό μέρος, τόμος 1, 2^η έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002
- Του ιδίου, Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2^{ος} τόμος, 2^η έκδοση, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002
- Του ιδίου, Β' Συμπλήρωμα του Δικονομικού Εκλογικού Δικαίου
- Σκουρής Βασίλειος, Η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και οι νομοθετικοί περιορισμοί της επαγγελματικής ελευθερίας, Ελληνική Δικαιοσύνη 1987, τόμος 28
- Τσάτσος Δημήτριος Θ., Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Α', Θεωρητικό Θεμέλιο, έκδοση Δ', Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1994
- Του ιδίου, Συνταγματικό Δίκαιο, τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα Ι, Γενικό μέρος, Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1988
- Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αντ.Ν.Σάκκουλας, 2002
- Nipperdey Freie Entfaltung der Personlichkeit, in : Betterman-Nipperdey, Die Grundrechte, Bd. IV/2